

## **AKLA VEDA ÇAĞI: YENİ SAĞ POPÜLİZMİN KÖKENLERİ ÜZERİNE**

İlker ÖZDEMİR<sup>1</sup>

### **Öz**

Yeni sağ (yeni liberal ve yeni muhafazakâr) yaklaşımların ortaklaşmış olduğu iddia, dünyanın 1980'lerden itibaren yeni bir çağa girmiş olduğudur. Yeni bir çağa girildiği iddiası sağ, liberal ve muhafazakâr kelimelerine eklenen yeni ekiyle birlikte post (ötesi) ekleriyle de belirgin bir hâle getirilmiştir: sanayi ötesi toplum (*post-industrial society*), fordizm ötesi (*post-fordism*), modernlik ötesi (*post-modernism*) ve hatta kapitalist ötesi toplum (*post-capitalist society*). Bu yaklaşımları “the end” eki ile başlayan betimlemeler tamamlamaktadır: ideolojilerin sonu (*the end of the ideology*) ve tarihin sonu (*the end of the history*) gibi. Birbiriyle bağlantılı olan bu iddialar insanlık tarihinde yepyeni bir çağa girildiğini ve bir dönemin aşıldığı, ötesine geçildiğini (post) ve kapandığı -ki bu dönem bütünüyle olumsuzlanarak ele alınmaktadır- ve yepyeni ve görkemli bir çağın başladığı iddia edilmektedir.

Bu makalede, “yenilik”, “ötesilik” ve “son” iddialarından yola çıkarak bu yaklaşımların ötesine geçildiğini ve artık sona erdiğini öne sürdükleri olguların -ki bu yaklaşımlar tarafından ötesine geçilmesi ve sona ermesi gerektiği işaret edilmektedir- neler olduğuna bakılarak yeni sağ yaklaşımların nelere karşı olduğu, nelerin ötesine geçilmesi ve sona ermesi gerektiği düşüncesini seslendirmiş oldukları, kısacası yeni sağ yaklaşımların hangi toplumsal-politik olgulara karşı düşmanca bir tavır içinde olduklarına bakılacaktır. Ardından, yeni eki ile ortaya atılan iddialar sorgulanarak bu yaklaşımların gerçekten yeni bir yaklaşımı ve yeni bir toplumsal formasyonu temsil edip etmedikleri ele alınacaktır. Son olarak ise neo-liberalizm olarak bilinen dönemde (biz bunu yani liberal ve yeni muhafazakâr yaklaşımların sentezi olduğu için yeni sağ olarak kavramlaştırmayı yeğliyoruz) yeni sağ politikalara karşı tepki olarak ortaya çıkan sağ popülist hareketlerin bu hareketlerin alternatifi olup olmadıkları ya da başka

---

<sup>1</sup> Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü. [ilkerozdemir@cu.edu.tr](mailto:ilkerozdemir@cu.edu.tr), ORCID:0000-0001-7148-1604

bir deyişle bu yaklaşımların birbirinin anti tezleri mi oldukları, yoksa birbirlerinin devamını mı temsil ettikleri sorgulanmıştır.

**Anahtar Sözcükler:** Modernizm, Postmodernizm, Neoliberalizm, Yeni Sağ Popülizm, Akılcılık, Akıl Karşıtlığı.

## **THE AGE OF FAREWELL TO REASON: ON THE ROOTS OF NEW RIGHT POPULISM**

### **Abstract**

The claim that the new right (neo-liberal and neoconservative) approaches are common is that the world has entered a new era since the 1980s. The claim that a new era has been entered has been made more evident with the new suffix added to the words right, liberal and conservative, as well as post suffixes: post-industrial society, postfordism, postmodernism and also post-capitalist society. These approaches are complemented by the descriptions starting with the end suffix as like the end of the ideology, the end of the history. These magnificent claims, which are connected with each other, herald the entry of a brand new era in the history of humanity, and it is claimed that a new era has been exceeded, transcended (post) and closed -this period is handled with complete negativity- and that a new and glorious era has begun. With the beginning of a claims of “new”, “post” and “the new”, this article quest that these approaches claim to have gone beyond and now come to an end, which are pointed out by these approaches, they have voiced the idea of what the new right approaches are against, what they should go beyond and end, in short. It will be looked at which socio-political phenomena the new right approaches have a hostile attitude towards. Then, the claims made with the new appendix will be questioned and it will be discussed whether these approaches really represent a new approach and a new social formation. Finally, in the period known as neo-liberalism (we prefer to conceptualize it as the new right because it is a synthesis of neoliberal and neoconservative approaches), whether the right populist movements that emerged as a reaction against these new right policies are alternatives to these movements, or in other words, whether they are an alternative to these movements. It has been questioned whether the approaches are antithesis of each other or represent the continuation of each other.

**Keywords:** Modernism, Postmodernism, Neoliberalism, New Right Popülizm, Rationalism, Irrationalism.

## Giriş

İnsan bilincinin akılcı algılama ile değil, mitolojik anlamlandırma süreçleriyle işlediği, geleneksel ve dinsel öğretilerin etkin olduğu modernlik öncesi toplumsal yaşam, doğaya ve topluma ilişkin sırlara ancak üstün vasıflara sahip insanların vakıf olabildiği gizemli bir yaşamı temsil etmekteydi. Bilgiye değil, inanca yaslanan ve mitlere/insanüstü özelliklere inanma eğiliminin başat olduğu modernlik öncesi dönemde insanlar doğayı ve toplumu doğa ve insanüstü özellikler ve duygusal kavramlarla ifade etmekteydiler. Mitsel/kutsal bir dünya algılayışına dayanan derinliksiz ve çelişkisiz bu dünyada insanlar arasındaki ilişkiler de *kurallara* göre değil, kişisel özellik ve güç farklılıklarına göre biçimlenmekte ve doğal olarak kişisel özelliklerden/farklılıklardan kaynaklanan keyfi davranış ve yönetim biçimleri egemen olmaktadır. Sözlü kültür döneminde mitik ve mistik algılama biçimleri insanların ve toplumların hayatında egemen olduğunu ve mitolojik öykülerin ve anlamlandırmaların modernlik öncesi döneme ait olduğunu ve modernliğin mitolojik anlamlandırma biçimlerine bir karşı duruşu temsil ettiğini biliyoruz. Metafizik bir dünya algılayışına dayanan bu algılama biçimleri, yani duyularımız ve düşüncemiz ile kavranamayacak şeylerin olduğuna ve dolayısıyla insanüstü ve/veya doğaüstü varlıklar ve nitelikler olduğuna dayalı metafizik bir dünya anlayışına sahip olmak modernlik öncesi dünyayı algılama biçiminin temelidir. Evrenin ve hayatın sırları olduğu, bu sırlara ancak üstün yetenek ve niteliklere sahip insanların vakıf olabileceği ve bu sırlara insanın araştırma, düşünme ve inceleme ve akıl yürütme ile değil, ancak içsel bir aydınlanma ile ulaşabileceğine ilişkin, bilimsel bilgiye ve analitik düşünceyle ilgisi olmayan kadim bilgelik anlayışından söz etmekteyiz. Modernlik öncesi dönemlerde hakikat özerk akıl ile bulunabilecek bir şey değil, vahye: tanrısal söze, ilahi/doğaüstü ilkelere ve yol gösterici ruhani önderlerin düşüncelerine dayalı olarak bulunabilecek bir şeydi. İnsan aklının gücünden kuşku duyan metafizik düşünme biçiminde aklın görevini yerine getirebilmesi için yüksek bir aydınlanma kaynağına: vahyedilmiş hakikatin yol göstericiliğine, ihtiyacı olduğu kabul edilmekteydi (Cassier, 2005: 297). Modernite öncesi bu bilgi anlayışı bilginin seçkin hatta seçilmiş kişilerin bir ayrıcalığı olduğu esasına dayalıydı. Bu bağlamda, hakikati kendi uhdesinde tutarak ve onu içsel deneyimlere dayandırarak oluşturan mistik anlayışlara karşı insan aklını öne alarak, dinsel bilgi ve mistisizm dışında insana ve insan aklına dayalı biçim vermeye ve insanı özgür ve özerk bir varlık olarak konumlandırmaya çalışan anlatılarla insanlar üzerinde mistik marifetler üzerinden tahakküm kurma çabaları arasındaki mücadele tarihin başlangıcından beri sürmektedir. Dolayısıyla modern öncesi dönemin metafizik kavrayışı ile modern dönemin akılsallığı arasında antagonistik (uzlaşmaz çelişkilere dayalı) bir ilişki söz konusudur.

Bu çalışmada modern hayata geçişi niteleyen aydınlanma çağı ve Fransız Devrimi'nin öne çıkarmış olduğu modern akla karşı öne sürülen tezler ve akıl karşıtı hareketler tarihsel bir perspektifle ele alınarak, aralarındaki düşünsel bağlantılar ve bu akıl karşıtı tezlerin günümüzdeki yansımalarının kökenleri ve aralarındaki bağlantılar incelenmiştir. Buna ek olarak postmodernizm ve neoliberalizmin modernite ve akıl karşıtlığına yaslandıklarını ve buna tepki olarak ortaya çıkan yeni sağ popülist hareketlerin bu akıl karşıtlığını daha ileri bir aşamaya taşıdıklarını ve sonuç olarak irrasyonalizm konusunda neoliberalizm ile yeni sağ popülizm arasında geniş bir mutabakat olduğu ve sonuç olarak modern akıl karşıtlığının modernite ötesine geçişi ve yeni bir anlayışı ortaya koymanın tam aksine modernlik öncesi anlayışlara geriye dönüşe dayalı olduğunu ve bunun da demokrasi karşıtı otoriter yönelimler ve otoriter yönetim biçimlerine yol açtığı gösterilmiştir.

## **1. Moderniteye Geçiş**

Modern yaşama geçişin en belirgin özelliği efsanelerin ve mitsel anlatıların sona erdirilmesi çabaları olmuştur. Aydınlanma filozofları için mitoloji, dinî rivayetler ve efsanevi anlatılar birer boş inanç, hatta safsataydı. Mitolojik temalar akıl ve felsefeyle son bulması gereken uygarlık öncesi dönemlere özgü olguları ve bu büyü anlatımından vazgeçmek, bu büyüyü bozmak gerekiyordu. Bu büyüyü bozmak için de bir aydınlatıcı güç gerekiyordu ve bu bağımsız ve özgür insan aklı idi. Aydınlanma ve akıl ilişkisinin esprisi aydınlatıcı bir güç olarak akıl ideası: aklın yargı gücüne duyulan güvendir. Aydınlatıcı bir güç olarak akıl kavramı, modernitenin istikametini belirleyen, ona ihtiyaç duyduğu ruhu ve özbilinci veren düşüncedir. Bu bağlamda rasyonalite ve "rasyonalizasyon modernitenin kurucu-şartı, esası ve vazgeçilmez ilkesidir" (Çiğdem, 2004: 155).

Bir bağımsızlık ve insanın özgürleşmesi projesi olarak moderniteye geçişle birlikte gizemler ve esrarlar çözülmeye ve dünyanın büyüsi bozulmaya başlamış ve sadece üstün vasıflara sahip bilge insanların değil, aklın kılavuzluğu ile sıradan insanların da evrenin ve yaşamın sırlarına vakıf olabileceği anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Kişisel özelliklere ve doğa/insan üstü güçlere dayalı soyut ve duygusal, inanca dayalı bir mitik dünya algılamasının yerini mistik olmayan/somut ve rasyonel bir dünya algılayışı almaya başlamıştır. Aydınlanma ve modernite bilinmezliğe, gizeme, korkuya ve mitosa saldırarak dünyanın büyüsunü bozan, her şeyin insanlar tarafından açıkça bilinebilmesine, premodern bilgi anlayışının tersine her insanın bilgiye ulaşabileceği esasına, dayalıdır. Yeni bir bilgi biçimi getiren modernite premodern (modernlik öncesi) düşünüm formlarının toptan ortadan kaldırılışına dayalıdır ve bunun sonucunda insanların hayat biçimlerinin de değişeceği zengin bir toplumsal pratiğin canlanacağını öngörür. Geleneğe

(mit, din vb.) karşı akla önem ve değer verme Aydınlanma düşüncesinin en temel özelliğidir. (Çiğdem, 2004: 19 ve 44). Aydınlanmanın kurucu bir ögesi olarak modern akıl düşüncesi burada insanın akli üzerindeki vesayetten kurtularak ergin olmama durumundan çıkmasını ve özgür ve özerk erişkin bir birey olarak akıl yürütmesini ve yargıda bulunma gücünü işaret eder (Kant, 1979: 43). İnsanın kendi aklını başkasının vesayeti olmaksızın kullanma isteği ve cesareti (sapare aude) Aydınlanmayı doğurur ve bu da rasyonel (akılcı) düşünce ve davranışı beraberinde getirir. Başka bir deyişle “akıl ideası, rasyonel olma, erişkin olma, hayatın kurulmasındaki özerklik ve sorumluluk istemlerini kapsamaktadır” (McCarthy, 1984: 77). Bilimsel bilgi ve analitik düşünce ile o zamana dek kutsal ve değişmez olarak kabul edilen doğa ve toplum yasalarını gizeminden arındırılarak sadece ayrıcalıklı/üstün vasıflara sahip insanlar tarafından değil, sıradan insanlar tarafından da hayatın, toplumun ve doğanın anlaşılabilir, denetlenebilir ve öngörülebilir olduğuna ilişkin bir anlayıştır. Geleneğe karşı yeniliği temsil eden Aydınlanma düşüncesi geleneğin güç araçları olarak betimlediği mit, din ve hurafelere karşı aklın mitolojik payandalara ihtiyacı olmadığı düşüncesinden hareketle geleneksel otoritelere meydan okuyarak akli dinin ve geleneğin karşısına yerleştirilmiştir (Çiğdem, 2004: 57-59). Aydınlanma idealleri bilgiyi kişisel bir ayrıcalık sağlayan bir mülk olarak gören bir anlayışın tam tersine, bilgiyi kamusal bir ürün olarak gören ve eğitim ve öğrenimi de kamusal bir hizmet sayan bir düşünce üzerine inşa edilmiştir.

Aydınlanma dine, geleneksel bilgelik ve bilgi aktarımı süreçlerine ilişkin anlayışları ortadan kaldırma yolunda atılan adımlarla akıl çağının başlamasını sağlamıştır. Basmakalıp değer yargılarından oluşan ve kendini yineleyen bir kültürel yapıdan analitik düşünme biçimlerinin yaygınlaşmasına geçişle birlikte doğanın ve toplumun *sır* olarak kabul edilen işleyişinin kavranabileceği, öngörülebileceği ve denetlenebileceği yönündeki umutları gerçekleştirmeye yönelik çabalar hayata geçirilmiş ve bilginin analitik biçimde işlenmesinin dünyaya yeni bir şekil vermeye başlamasıyla birlikte yeni bir düşünme ve yaşama biçimine geçilmiştir. Özgür irade ve özerk akla dayanan Aydınlanma bağımsız olmayı, kendini aşmayı, dışarıdan gelen ve makul (akla uygun) olmayan hiçbir yasaya boyun eğmemeyi ve uymaları gereken yasaları halkın ortak iradesi ile yapmalarını esas almıştır. Aydınlanma, düşünce özgürlüğünün inançlar ve geleneklerle sınırlı olduğu bir dünya kavrayışına karşılık düşüncenin ve insan aklının her türlü vesayetten kurtulma iradesini ve aklın özgürce kullanımına dayalı bir akıl ve düşünme kavrayışını öne çıkarmıştır (Russ, 2021:241).

Aydınlanmacı akıl düşüncesine dayalı olarak yeni bir hayat tarzı ve sosyal örgütlenme biçimi yaratan modernite, geleneksel toplumsal düzeni alt-üst etmiştir. Mitin, büyüün ve gizemin egemen olduğu bir tarih ve gelenekle

kopuşu hedeflemekte olan modernlik mit, efsane, büyü ve geleneğe dayalı olmak yerine, akılcılığa, başarı kazanmaya ve gelişmeye eğilmeye geçiş demektir. Kişisel deneyim ve bilgeliğe/hikmete dayalı öğretilerin yerini akla dayalı öğretilerin almaya başlamasıyla birlikte modernlik öncesi kuralsız: keyfi ya da kutsal sayılan önderlerin kişisel özelliklerine ve dinsel kurallara dayalı, bir yönetim anlayışının yerini de toplumsal yaşamın ve ilişkilerin kurallara dayalı olması gerektiği düşüncesinin alması modernitenin temel özelliklerinden birisidir. Özellikle vurgulanması gereken nokta, ortak yaşamı belirleyen kuralların toplumun ortak akı ve iradesi ile oluşturulmasının ilkesel olarak kabul edilmesidir. Herkesin uygar birer yurttaş olarak uyması gerekli kuralları oluşturmakta yurttaşların mutabakatı esastır. Bu kuralların kaynağını, ilke olarak, yönetim gücünün meşru kaynağı olan halk egemenliği düşüncesi oluşturmaktadır. Geleneksel toplumun yönetim felsefesi de, bilgilenme anlayışı da değişmiş, bir yandan kilise ve aristokrasinin bilgi üzerindeki egemenliği kırılırken, öte yandan egemenliğin kaynağının ilahi nitelikteki güçlerde değil halkta, onun onayı ve rızasında, olduğu ilkesiyle birlikte toplumu oluşturan insanların politik birer özne olarak toplumsal hayata müdahale edebilmesinin yolu açılmıştır. Bu çerçevede düşünceleri söz ve yazı ile kamuya ifade edebilme hakkı da temel haklar arasında yerini almıştır. Aydınlanma zihniyeti insan türüne aidiyeti öne çıkaran evrenselleştirici anlatısı nedeniyle eleştirilen bir zihniyettir. Bu evrensellik tüm insanların eşit şekilde onurlu olması, ahlakın evrensel temelleri ve dolayısıyla insan türünün birliği düşünceleriyle çevrenmektedir (Todorov, 2019: 85; 96).

## **2. Muhafazakârlık ve Romantizm**

Aydınlanma ve Fransız Devrimine karşı gelişen ilk tepkinin, o dönemde temsilciliğini Edmund Burke ve Joseph De Maistre'nin yaptığı muhafazakâr düşünce olduğu kabul edilmektedir. Birey ideale karşı toplulukçu-cemaatçi görüşler öne süren muhafazakârlar, kurucu akıl karşısında değerler, semboller, ritüeller, alışkanlıklar, gelenekler ve inançlar alanını savunan bir pozisyonadadır.<sup>2</sup> Akılcılığı ve devrimciliği suçlayarak ilerleme düşün(cesin)e karşı çıkan muhafazakar düşünürler toplumların mekanik olarak planlanamayacağını ve denenmiş kurulu düzeni bozan devrimlerin istikarsızlık, kaos ve teröre yol açtığını öne sürmektedirler. Akılcılığın karşısına doğrular olarak içgüdüler, gelenekler ve dinsel inançlarla birlikte tarihi ve tarihsel deneyimleri (tecrübeyi) koyan muhafazakâr düşünce tarihsel tecrübeleri ilerleme akılcılığının karşısına koyarak denenmemiş olanı denemek

---

<sup>2</sup> Komüniteryanizm (cemaatçilik, cemaatçi görüş), bireylerin genel olarak belirli topluluk biçimlerine bağlılığa, bireysel özgürlük taleplerinden daha fazla değer vermeleri olarak da tanımlanabilir (Bkz. Önderman, 2018: 17).

fikrini yadsıyan geriye dönük bir hamledir. Bununla birlikte toplumda var olan hiyerarşilerin ve derecelendirme kalıplarının çökmesini kültürel ve ahlaki yozlaşmanın belirtisi olarak okuyan cemaatçi görüşler, sadece pratik akla sahip olmanın oluşturduğu, amaç ve bağlılıklardan ayrı olan, evrensel birey fikrini reddetmekte ve cemaatsal bağların oluşumunda önemine dikkat çekmektedirler. Sınırları sabit ve özeleştiriyeye, değişmeye tabi olmayan bu cemaatçi kişi anlayışında, kişiliğini topluluk bağlarından alan kişi kendisini oluşturan amaç ve bağlılıklar üzerinde eleştirel düşünmez, onları sorgulayamaz, yeniden tanımlayamaz ve değiştiremez; sadece keşfedebilir ve gereklerini yerine getirebilir (Sandel, 1998: 150-151, 179-180, 23-24; 58). Dolayısıyla muhafazakâr düşünceler insanın kimliğinin topluluk tarafından şekillendirildiğini, aklın bu sosyal çevrenin bir ürünü olduğunu ve dolayısıyla değerlerden arınmış önyargısız bir aklın var olamayacağını öne sürmektedirler. Akla dayalı-rasyonel doğal bir hukuk anlayışına karşı yüzyıllara dayanan bir gelişmenin geleneksel değerlerini korumayı öne çıkaran muhafazakâr düşünürler, Fraenkel'in işaret ettiği gibi (2020: 199), akla dayalı yargıda bulunma yetisinin karşısına tarihin ve geleneğin peşin-hükümlerini koyarak evrenselci doğal hukukun karşısına tarihsel hukuku çıkartarak ve otoriteriyi olumlayarak romantik tarih anlayışının da temellerini atmıştır. Bunların sonucu olarak insan doğasına ilişkin aydınlanma düşüncesinin muhalifi olan bu karşı aydınlanmacı muhafazakâr görüşler evrensel insan düşüncesini yadsımakta ve evrensel değerlere karşı yerli ve milli değerleri öne çıkarmaktadır (Gray, 2004).

19. yüzyıl ortalarından itibaren devrim çağı sona ermiş ve buna karşı reaksiyon olarak bir yandan tehlikeli görülen devrimci eğilimlere karşı bir ekonomik liberalleşme çağı başlarken, öte yandan, sermaye çağına tepki olarak bir yandan emekçi ve sosyalist partiler büyürken, öte yandan sosyalist hareketlerin enternasyonalizme karşı muhafazakâr ve milliyetçi romantik hareketler yükselmeye başlamıştır. 1870'lerden itibaren gelişen ve demokratikleşen siyasal yaşam bir yandan işçi sınıfı partilerinin doğuşunu öta yandan siyasal yaşamda milliyetçiliğin yükselişini beraberinde getirmiştir (Hobsbawm, 2021: 32 ve 50; Hobsbawm, 2021b: 134). İdeolojik ve siyasi içeriği romantik hareketlerin etkisiyle dönüşüm geçiren milliyetçilik özellikle 1880'li yıllardan itibaren, liberalizmin bunalımından beslenerek, çarpıcı bir gelişme göstermeye başlayarak yükselişe geçmiştir. Böylece muhafazakâr-cemaatçi görüşlerin izinde 19. yüzyılda Aydınlanmacı evrensel akla ve moderniteye yerli ve milli itirazlar giderek yükselmeye başlamıştır. İlerlemeci akılcılığa karşı tarihsel ve kişisel deneyimlerin öne çıkarılması anti-entelektüel eğilimlerin bu dönemde güç kazanmasına ve gerçek yaşamdan elde edilen antik/arkaik bilgelik deneyimini öne çıkaran düşüncelerin çoğalmasına neden olmuştur. Aydınlanma karşıtı bir hareket olan kültürel romantizm modernitenin insana kazandırdığından daha çok şeyi

kaybettirdiğini, modern çağda öznenin anonimleşerek/benzeşerek özgünlüğünü ve kimliğini yitirdiğini öne sürmüşlerdir ve aydınlanmanın “soyut” evrensel insan modeline karşı, muhafazakâr düşünürler gibi, kimlik ve geleneği öne çıkarmışlardır. Bu romantik akıl eleştirisi aklın muhtevasının farklı kültürler, gelenekler, diller ve felsefeler tarafından belirlendiğini ve dolayısıyla tarih ve toplumdan (kültürden) koparılmış kültür-ötesi evrensel bir akıldan söz etmenin mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir. Bu görüşleriyle karşı-Aydınlanmacı kültüralist Alman romantizmi ve idealizmi akla karşı oluşumların merkezi olmuştur. Berlin’in işaret ettiği gibi (2001: 1-23) romantizm bir “karşı-Aydınlanma” hareketi olup, ortak noktası sezgisel-tinsel yetilere ve toplumsal yaşamın organik biçimlerine inançları öne çıkarmaktadır. 19. yüzyılda Aydınlanmanın kozmopolitliği yerini “romantizm” hareketlerinin milliyetçiliğine bırakmış, “milli egemenlik” ilkesi ışığında milli yapılar yeniden düzenlenmiş, milli karakter ve kişilik fikri gelişmiştir (Carr, 1999: 21-27). Romantikler de muhafazakâr düşünürler gibi geçmiş, hatta kurucu geçmiş öne çıkarmakta ve soyut hukuk ve haklar manzumesinin karşısına, ülkenin ya da bölgenin somut, tarihî, geleneksel haklarını ve evrenselci doktrinlerin karşısına, ulusal ya da yerel gelenekler, genel kural ya da ilkelerin karşısına da gerçekliğin somut, tikel ve özgül yanları çıkarmıştır. Evrenselleşme karşıtı ve yerelleşme yanlısı romantik kültürel idealler kültürü yerelleştirmeyi ve yerli ve milli bir kültürü savunmuşlardır (Aksakal, 2015: 84). Bizi (bir topluluğu) biz (topluluk) yapan geçmiş (özü) korumak, öze dönüş ve milli ruh (volkgeist) romantiklerin fazlasıyla idealize ettiği kavramlardır. Kültürel romantizmin en temel özelliklerinden birisi de modernite öncesi toplum ve kültür nostaljisi ve geleneksel yapılara duyulan özlemdir. Soyut evrensellik ve bireylik düşüncesine karşı kültürel farklılıkları ve yerli ve milli bağlılık düşüncesini öne çıkaran kültürel romantikler Kant akılcılığının karşı çıktığı gelenekler, çığnenemeyecek eski ilkeler, aile ve kabile otoritesi gibi geleneklerden gelen otoriteleri halkçılık (popülizm) adına yeniden sahneye davet etmişlerdir. Herder’e göre (2020), Aydınlanma akılcılığının halka ve halkın deneyimine ve ötekilere karşı küçümseyici tavrı insanları evlerinden uzaklaştırmış ve kendi kültür kaynaklarına yabancılaştırmıştı. Herder, yüksek kültürel biçimlerin soğuk, sıradan insanlara mesafeli ve yabancı kültürlerle karşı kayıtsız olduğunu öne sürmektedir. İnsanların, kendi milletlerinin romantik ve gizemli benzersizliğini keşfetmek çabası ile biçimlenen romantizm akılcı görüşlerin soğukluğuna ve evrenselci görüşlerin kültürel farklara kayıtsızlığına karşı sıcak ve güvenli bir bir yuva duygusunu öne çıkarmıştır.

Aydınlanma akılcılığının dünyanın büyüsunü bozma girişimine karşılık, romantiklerin büyü bozulmakta olan bir dünyanın renksizleştikten, yoksullaştıktan hareketle bu büyü bozulmuş dünyayı yeniden büyü hale getirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Aydınlanma çağı ve onunla birlikte



gelişen materyalizme bir tepki olarak yerli ve milli eğilimleri öne çıkaran ve bir idealizm biçimine dayalı olan kültürel romantizm toplumsal gerçeklikler ve sorunlardan kaçarak daha çok geçmişe ilgi göstermiş ve bununla paralel olarak esrarengiz, efsanevi ve gizemli olana önem vererek akla karşı mitolojik öğelerle müzeyyen bir ruhun üstünlüğünü ve modernlik öncesi bilgilenme biçimlerini ve evrenselciliğe karşı yerli ve milli kültürel öğeleri öne çıkarmıştır. Sanayi öncesi toplumsal düzen ve ahlâkın, âdet ve geleneklerin incelenmesi, şarkıların derlenmesi, efsane ve halk masallarının yazıya aktarılması, her ülkede dilde sadeleşme, milli bir alfabe yaratma ya da basın-yayın aracılığıyla toplumsal ve politik bir bilinç üretme gayreti romantizmin etkisiyle milliyetçi düşünceleri güçlendirmiştir. Modern edebiyat ve müziğe karşı halk müziği ve halk edebiyatını öne çıkaran milliyetçi romantikler modernliğin getirdiği karmaşa ve evini yitirme duygusuna karşı halk kültürünün otantikliği ve saflığını vurgulamışlardır. İçsel olana öncelik vererek akıl ve maddi gerçeklikleri değil duyguları ve sezgileri önemseyen ve maddi gerçekliğe karşı sahiciliği (otantiklik) ve içtenliği, realizme karşı idealizmi öne çıkaran romantik düşünürler rasyonalizm karşıtı düşüncelerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Düşüncenin realistleştiği, rasyonelleştiği modernliğe geçiş döneminde cemaat/kabile duygusunun aldığı yaraya tepki olarak ortaya çıkan milliyetçi bir romantizm aracılığıyla Aydınlanma'nın geriye ittiği mistik ve mitik anlayışlar yeniden hayat bulmaya başlamışlardır (Elias, 2023). Modernlik öncesi cemaatlere duyduğu nostalji ile romantizm farklı alanlar ve farklı biçimlerde etki göstermiş ve ulus devletlerin oluşumu ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır <sup>3</sup>(Russ, 2021: 330).

Yükselen milliyetçi romantizmin evrenselciliği benimsemeye yönelik Aydınlanma düşüncesini geriletmesi sonucunda evrensel akla dayalı düşünceler zeminini kaybetmeye başlamış, kültürel romantizm kozmopolitliğe dayalı girişimlerin yolunu etkin bir biçimde tıkamıştır. 1929 Krizi ve 1930'larda güçlenen sosyalist ve faşist totaliter yönelimlerin de temel hedeflerinden biri modern akıl idi ve bu dönemde evrenselci bu aklın reddiyesi ve yıkımı faaliyetleri yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşına giden yolda faşist ve nazi hareketleriyle somutlaşan otoriter ve irrasyonel eğilimlerin nedeni, Horkheimer ve Adorno'nun *Aydınlanma'nın Diyalektiği*'nde (1996) işaret ettikleri gibi Aydınlanma değil, Aydınlanmaya tepki olarak çıkan romantik hareketlerdir ve bu romantik hareketler 20.

---

<sup>3</sup> Milliyetçilik düşüncesi tek biçimli olmayıp farklı içerimlere ve uygulamalara sahiptir. Dolayısıyla burada sözünü ettiğimiz milliyetçilik milliyetçi romantizm ya da romantik milliyetçilik olup, bütün milliyetçilik biçimlerini, sözelimi realist milliyetçilik biçimlerini kapsamamaktadır. Romantik milliyetçiliğin öne çıkarılmasının nedeni günümüzde öne çıkan yeni sağ popülist hareketlerin, özellikle Türkiye örneğinde, romantik milliyetçiliğin derin izlerini taşıyor olması ve eril bir milliyetçi romantizme kapılarak akıldan kopmanın, akılla vedalaşmanın otoriter yönelimlere yol açtığını göstermek içindir.

yüzyılda dünya savaşlarına, felaketlere ve yıkımlara neden olan otoriter irrasyonel düşünceleri beslemiştir (Bkz. Todorov, 2019). Aydınlanmacı modern akıl karşıtlığı akla karşı deneyimi: geleneği öne çıkaran muhafazakârlarla başlamış ve akla karşı milli ve dini ruhu (*volksgeist*) öne çıkaran milliyetçi romantik hareketler tarafından geliştirilmiştir. Bu nedenle romantik görüşleri ve devamındaki irrasyonel-otoriter yönelimleri Aydınlanmacı özerk-bağımsız aklın ürünleri olarak değil, Aydınlanma ilkelerinden sapmanın sonuçları olarak değerlendirmek gerekir. Romantik milliyetçi ve akıl karşıtı fikirlerden beslenen faşizm ve nasyonel sosyalizm, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne karşı reaktif (tepkisel) hareketlerdir ve liberalizmin, eşitlikçiliğin, demokrasinin, rasyonalizmin, endüstrileşmenin ve sosyalizmin gelişmesine karşı gösterilen bu irrasyonel tepkiler faşizm ve nasyonel sosyalizmin belirgin özelliğidir Bu bakımdan romantizm ve faşizm-nasyonel sosyalizm karşı-Aydınlanmacılık konusunda bütünüyle ortak bir anlayışı paylaşmaktadır. Liberal özgürleşmeyi reddeden ve modern kültürün çürütücü olarak gördükleri etkilerine karşı akıl ve moderniteye karşı çıkan romantiklerin modernite karşıtlığı ve eskiye/öze dönüş arzularının nasyonel sosyalist hareket tarafından sahiplenildiğini ve emperyalist bir ideolojiye dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz. Romantiklerin mitolojik ruhun üstünlüğüne dayalı anlayışı naziler tarafından kutsal bir devlet ve karizmatik önder (führer) eksenli bir biçimde dönüştürölüp sahiplenilmiş ve bu “romantik tarih anlayışı hamasileşmeye, çarpık mübalağalara, olur-olmaz kültürel ilişkilendirme çabalarına konu edilmeye ve mutlak bir irrasyonelizm yolunda ilerlemeye başlamıştır” (Aksakal, 2015: 184). 1929 Krizi'nin yarattığı düş kırıklıkları sonucunda kitlesel bir umutsuzluk ve yeni hayallere ihtiyaç, saflık ve kurtarıcı mucizeler beklentileri ve öze/altın çağa dönüş söylemleri kitleleri sersemleten, aldatan, kendilerini yeni ve devrimci gibi gösteren sınırsız demagogiler ile güçlendirilerek kitlelerin akıldan kopuşunu hızlandırılmıştır. Bu dönemde ve sonrasında akıl dışı bir totaliterliğe sapan yönetimlerin, Lukacs'ın iddia ettiği gibi (2006a ve 2006b), sadece faşist ve nasyonel sosyalist rejimlerle sınırlı olmadığını komünist rejimlerde de daha ileri bir akıl adına akla savaş açılarak eleştirel düşüncelerin ve eleştirel aklın tasfiyesine girişildiğini ve propaganda, demagoji ve lider kültürünün bu ülkelerde de egemen olduğunu söylemeliyiz.

### **3. Sosyal Refah Devleti**

1929 Krizinin yarattığı bunalım sürdükçe, toplumsal huzursuzluk artmaya başlamış ve kapitalist dünya içinde Keynesgil ekonomik kuram hızla klasik liberal geleneğin yerini almaya başlamıştır. Merkez kapitalist ülkeler serbest piyasa ekonomisini kısmen terk etmeye başlamış ve müdahalecilik, planlamacılık gibi ilkelerle serbest piyasayı sınırlamaya başlamıştır.

Uygulamaya konulan programlar, kitle üretimini tüketebilecek zaman ve imkâna sahip olanlara, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçları sağlayan, piyasa karşısında korumaya dayanan, örgütlü/sendikalı bir çalışanlar kesimini hedef alan bir refah devleti öngörmektedir (Shaiken, 1985: 130-131; Harvey, 1997: 149). Keynesgil düşünüşün ekonomik ve politik faaliyet alanlarına getirdiği bu uygulamalar klasik liberalizmin ilkelerinden radikal bir kopuşu gerçekleştirmediyse de hem ekonomik ilişkiler alanını hem de politik alanı yeniden düzenlemiş ve bu yeniden düzenleme kolektif pazarlık, sosyal sigorta ve verimlilik artışına orantılı ücret artışı gibi sınıfsal uzlaşya dayanan ilkeleri hayata geçirmiştir (Amin, 1999: 42). 2. Dünya Savaşının ardından Batı dünyasına egemen olan ve sosyal refah devleti olarak bilinen bu yönetim biçimi yurttaşların ve çalışanların haklarının ve özgürlüklerinin genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Refahın toplumsallaşması çabasıyla ekonomik ve sosyal hakların yaygınlaştığı bu dönemde hızlı bir ekonomik büyüme ve işgücüne katılımı ciddi bir artış gerçekleşirken işverenler ve çalışanlar arasında uzlaşya dayalı bir anlayış sürdürülmüştür. (Harvey, 1997: 158). Sosyal demokrat bir proje olarak da kabul edilen refah devleti anlayışı devletin kolektif toplumsal çıkarların meşru temsilcisi ve koruyucusu olarak davranabileceği varsayımına dayanmaktadır (Leadbeater, 1995:129). Örgütlü işçi hareketiyle müdahaleci devlet arasında, çatışmalar yaşanmasına rağmen, üretimin denetimini ve devamını sağlayan önemli ölçüde bir toplumsal uzlaşmanın var olduğu bu dönemde, reel ücretler yükselmiş, sosyal haklar gelişmiş ve çalışma ile sosyal güvenlik arasında bir bağ kurularak çalışanlara güçlü sosyal güvenceler sağlanmıştır. Bunların yanı sıra kamu harcamalarının artırılması ve mülk sahibi olmayanların toplumla entegrasyonunu sağlamak için eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kamu hizmetlerin devlet tarafından tüm yurttaşların hizmetine sunulması gerektiği yönündeki düşünce ve uygulamalar etkin olmuş ve gelişmiş Batı toplumlarında hem ücretsiz sunulan kamu hizmetleri ile hem de toplumun hemen hemen tüm üyelerinin sosyal güvence altında olması sağlanarak sosyal güvensizlik büyük ölçüde yenilmiştir (Castel, 2004: 36-39). İleri kapitalist ülkelerde kapitalizmi sona erdirecek olan sosyalizm korkusu, güçlü sosyalist hareketler ve sosyalist blokun varlığı refah devleti uzlaşmacılığının tarihsel nedenlerinin en önemlileridir. Refah devleti uygulamalarının yarattığı ekonomik atılımın damgasını vurduğu 2. Dünya Savaşı sonrası dönemin teknolojik atılımlarıyla birlikte yaşanan gelişmenin etkileri sadece ileri kapitalist ülkelerle sınırlı kalmamıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki gündelik hayat da bütünüyle değişmeye ve geniş kitleler ekonomik büyümeden yararlanmaya başlamıştır. Bu dönemde kısıtlanmamış bir serbest piyasanın geçerli olmadığı, güçlü bir devletin ekonomiye müdahale ederek gelirin dağıtımında rol alması ve sosyal devlet olma gereği konusunda Batılı düşünürler ve karar alıcılar arasında geniş bir mutabakat söz konusu olmuştur. Bu mutabakat sistematik hükümet denetimi, karma ekonomi ve

örgütlü işçi hareketleriyle (sistemi tehdit edici hareketlere yönelmedikleri sürece) uzlaşmaya ve işbirliğine dayalı bir mutabakattı. Planlama gibi sosyalist uygulamaları da kullanan laissez faire karşıtı bu mutabakat 1973 Krizine kadar etkinlikle işlemiştir (Bkz. Hobsbawm, 2020b: 363-367). Sosyal refah devleti politikaları laissez faire'ye dayalı klasik liberalizmi derinden dönüştürmüş hem klasik liberalizme hem de Marksist sosyalizme bir alternatif olarak sunulmuştur. Bu sosyal liberalizm neoliberalizmin tam karşıtıdır ve neoliberalizm sosyal refah devletinin ekonomiye müdahil/müdahaleci devlet anlayışına klasik liberalizmin de ötesinde aşırıya kaçan fundamentalist bir liberal tepki olarak ortaya çıkmıştır (Dostaler, 2005: 179).

#### **4. Yeni Toplumsal Hareketlerden Neoliberalizme Geçiş**

Sosyal refah devleti uygulamalarına ilk büyük tepki 1960'lı yılların yeni toplumsal hareketlerinden gelmiş ve bu tepkiler 1968'de öğrencilerin önderlik ettiği küresel bir kültürel isyana dönüşmüştür. Planlamacı ve herşeyi denetleyen ekonomik modelin dayattığı kitlesel üretim ve tüketime dayalı standartlaşmış hayatın sıkıcılığına karşı yükselen bu isyanda kadınlar, çevreciler ve hakları çiğnenen azınlıklar en önemli rolleri üstlenirken, isyancılar aynı zamanda tek tipleştirici bürokratik sosyal refah devletine, merkezileşmiş yönetime ve bürokrasiye isyan etmiş; kültürel çoğulculuk, soğuk akılcılık ve rasyonaliteye karşı özgürlük ve özgünlük talep etmişlerdir. Tüm yaşam alanlarında daha fazla özgürlük çağrısıyla şekillenen bu mücadelelerin yüksek kültür ve bilimsel rasyonaliteye yönelik tepkileriyle birlikte modern devlet ve katı merkezi örgütlenmelere karşı çıkışı ve kolektiviteye karşı duyulan kuşku, refah devleti modelinin dayanmış olduğu devletin toplumun tümünün çıkarına etkinlik yürütmesine yönelik güveni aşındırmıştır. Bu anlamda farklı ereklere ve bakış açılarına sahip olmalarına karşın 19. yüzyıl kültürel romantizmi ile 1960'ların kültürü temel alan romantik isyanları arasında modern aklın soğuk rasyonalitesine, başka bir deyişle moderniteye karşı çıkış ve özgünlük arayışı ekseninde önemli benzerlikler ve içsel bağlar olduğunu öne sürebiliriz.

İrkçı, cinsiyetçi ve etnik merkezci eşitsizliklere dayalı ayrımcı politikaların devam etmesinin bir isyana yol açmasının meşruiyeti açıktır. Ancak bu isyanın, yeni toplumsal hareketlerin emek hareketi ile bütünleşememesi nedeniyle politik başarısızlığı geleneksel sol politikaların çöküşüyle sonuçlanmıştır. Solun klasik partilerini terk eden çoğu genç orta sınıf aktivistler çevre hareketi, kadın hareketi ve ırkçılık karşıtı hareket gibi daha özelleşmiş gruplara katılmaya başlamış ve mücadelelerini geleneksel sınıf siyasetlerinden bağımsız biçimlerde sürdürmüşlerdir. Yeni toplumsal hareketlerle birlikte geleneksel siyasal yapı ve denge siyasetinin çözüldüğünü söyleyebiliriz. Yeni toplumsal hareketlerin, sosyalist eğilimlerinin

yoğunluğuna karşın, sosyal refah devleti ve modern ulus-devlet anlayışına düşmanca tutumu ve bunların getirdiği yeni kimlik politikalarının bir sonucu olarak modernite surlarında açtıkları büyük gedik sayesinde önce muhafazakâr sonrasında da uzun vadede yabancı düşmanı etnik/milliyetçi partilerin ve yükselen dini hareketlerin önlenemez yükselişine yol açmışlardır. Kimlikleri mutlaklaştırarak eşitlikçi uygulamaların gelişimini de riske atan yeni sol hareketler bu boşluktan o döneme dek etkisizleş(tiril)miş olan premodern unsurların içeriye sızmasına zemin hazırlamış ve totaliter/baskıcı olarak gördükleri sosyal refah devleti, parlamenter demokrasi ve bürokrasiye (kurallara ve kurallara bağlı yönetim anlayışına) ölçsüzce saldırmak suretiyle demokrasi ve hukuk devletini tartışma konusu haline getirerek keyfi yönetim biçimlerinin savunulmasının önünü açmışlardır. Ayrıca soğuk akılcılığa karşı duyguları ve maneviyatı öne çıkararak ezoterik öğelerin de öne çıkmasına ve uzun vadede, gerçekçi politikalar yerine mistik öğelerin ve bununla birlikte kimlik eksenli demagojilerin ve cemaat/topluluk kültürünün ve liderlik kültürlerinin yeniden canlanmasını ve reaksiyoner tutucu eğilimlerin güçlenmesine yol açtıkları söylenebilir. Kimlik politikasını savunmak için romantik söylemler eşliğinde evrenselci anlayışları reddetmeye yönelik yeni toplumsal hareketlerin modernite ve ulus-devlet konusunda yükselen yeni sağ hareketlerle birçok noktada ortaklaşmakta olduğu görülmektedir. Özgürlük ve özgünlük adına yola çıkan isyancıların farkına varmadıkları şey farklılık ve çoğulculuk söylemleriyle kolektif akıl yerine özne merkezli aklı ve bir tür akıl karşıtlığını öne çıkararak toplumsal müştereklerin yıpranmasına yol açtıkları ve müşterek kazanımları riske atmış olduklarıdır. Özetle, başta çalışanların kolektif hakları olmak üzere, sosyal refah devletiyle güvence altına alınan dönemin kayda değer bütün kazanımları, birer toplumsal mülke dönüşmüş olan kamu hizmetleri, sosyal güvenceler ve eşitlikçi yönelimli uygulamalar özgürlük ve farklılık adına riske atılmıştır.

Bu yönelişin ardından gelen solun kısa dönemli yükselişi ve sonrasında politik başarısızlığı sonucunda, yeni toplumsal hareketlerin merkezi kurumlara ve hiyerarşik ilişkilere karşı muhalefetinin kapitalizmin yenilenen organizasyonel ve kültürel stratejilerine esin kaynağı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, 1968 hareketinin daha sonra ortaya çıkacak olan post-modernizme dönüşün kültürel ve politik habercisi olarak görülmesi gerekir (Harvey, 1997: 53). Kapitalizmin bu “yeni ruhu” çoğu argümanını Mayıs 68 kaynaklı “artistik eleştiri”den türetmiş ve güçlü merkezi devletler ve örgütlere karşı sivil inisiyatifleri geliştirme ve gündelik yaşamı dönüştürme esasına dayalı kültürel özgürleşim projesinin 1973 sonrasında gündelik hayat alanındaki ilişkilerin önem kazanması savı hızla piyasa aktörleri tarafından manipule edilmeye başlanmıştır. 1973 krizi sonrasında yaşanan en köklü dönüşüm, toplumsal yaşantının her bölgesini koşullandırmış olan sosyal refah devleti uygulamalarının terk edilmesi yönündeki çabalar olmuş ve sosyal

refah devletine karşı sunulan tek alternatif serbest piyasa ekonomisi olmuştur. Sosyal refah devleti 1980’li yıllarda seçimlerle ya da darbelerle sona ererken, sosyal refah devleti düşmanı olan ideolojik sağın, ekonomi alanında *laissez-faire*’e bağlı olan hükümetleri çeşitli ülkelerde iktidara gelmesiyle birlikte neoliberal küreselleşme dönemi (postmodern çağ) de başlamıştır. Bu döneme damgasını vuran anlayış olarak postmodern düşünce dünyayı evrensel bir bütünlük olarak algılayan modern bakış açısının reddine ve bunun yerine insan türünün müştereklerini değil kültürel farklılıkları öne çıkaran kültürel görecelilik eksenli bir çoğulculuk ruhunun ikame edilmesi düşüncesine dayalıdır ve serbest pazar fikri bunu tamamlamaktadır. Postmodernizm ise akla saldıran, ilerlemeye inanmayan, yeniliğe ve öznelliğe vurgu yapan yaklaşımları öne çıkararak neoliberalizm ile bütünleşmektedir. Bu nedenle postmodernizmin neoliberalizmin düşünsel arka planı ve neoliberalizmin postmodernizmin ekonomik mantığı olduğunu ve bu yaklaşımların bütünleşik yaklaşımlar olduğunu söyleyebiliriz. Çoğulculuk ve özgürlükçülük iddiasıyla ortaya çıkan postmodernizmin moderniteye karşı en temel tezi modernitenin tekci ve evrenselci anlayışına karşılık çokcu ve çok-kültürcülüğü temel alan anlayışıdır. Ancak, 1980’li yıllarda belirginleşen bu politika değişikliği her ne kadar neoliberal olarak nitelendirilse de ekonomik alanda liberal, ancak kültürel, politik yönüyle maneviyatın değişik biçimlerde öne çıkarıldığı muhafazakâr bir nitelik taşımaktadır. Sermayenin bütün dünyada hareket alanının genişleyebilmesi için sosyal refah devletinin sistemi içindeki kamu ekonomik kuruluşları özelleştirilmeli, devlet tekelleri sona erdirilmeli, fiyatların sübvansiyonları ve destekleme alımları sona erdirilmeli, dış ticareti koruyucu politikalar bırakılmalı, mal, hizmet ve sermayenin dolaşımında devletin müdahaleleri ortadan kaldırılmalı, sosyal güvenlik sistemi zayıflatılmalı, eğitim ve sağlık gibi temel kamu hizmetleri özel girişimlere açılmalı, ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi (sermayenin rahat hareket edebilmesi için) kurallara bağlı yönetim (bürokratik engeller) ortadan kaldırılmalı ve sermaye sahiplerinin rahatı için keyfi idare biçimlerinin önü açılmalıydı. Refah devleti uygulamaları, kitle demokrasisi ve hatta politika tüm bunların önünde engel oluşturdukları için geniş bir kampanya eşliğinde başta refah devleti ve bürokrasi olmak üzere kamusal ya da kolektif yönü ağır basan her tür olgunun yıpratılması ve sonrasında ortadan kaldırılması gerekiyordu (Hirst ve Thomson, 2000: 209). Bir yönüyle liberal ama diğer yönüyle tutucu olan bu yönelimler, sosyal refah devleti uygulamalarının tutkuyla reddinden oluşan bireyci bir liberal teolojiden: serbest piyasa teolojisinden yola çıkmışlardır (Dardot ve Laval, 2018: 245).

Sadece ekonomik politikalar ve düzenlemeler ile sınırlı olmayan bu köklü dönüşüm bir yandan devletin düzenleyici rolünün kalmadığı ve piyasanın tek aktör olduğu bir değişim olup, piyasa ve ticaret üzerinde küresel düzeyde bütün denetim mekanizmalarının ortadan kaldırılmasını, her türlü

kolektif düşünce ve eylemi (politika dahil) ortadan kaldırmaya yönelik yeni bir insan ve toplum anlayışının dünyaya egemen kılınmasını amaçlamaktaydı. Uluslararası mali kuruluşlar, basın, finans sektörü ve beyaz yakalılar, bu dönüşümde büyük çıkarı olan işveren ve yöneticilerin aktif desteğiyle dünya toplumlarını dönüştürmeyi büyük ölçüde başarmıştır (Dardot ve Laval, 2018: 256). Bu çerçevede insanların ortak çabaları ile birşeyleri değiştirebileceğine olan inanç, ortak iyileşme ilkesi ve insanlar arasındaki dayanışma duygusu zayıflatılırken öte yandan mülk sahibi ve/veya yönetici kesimden olmaktan gelen ayrıcalıklar meşrulaştırılmaya çalışılmış ve rekabetçi ve girişimci birey mitosu eşliğinde liyakat ve gelişkin beceriler söylemiyle sunulmuştur (Williams, 2017: 482). Ortak iyi, ortak akıl ve dayanışma yerine ultra-bireyci bir insan anlayışı ikame edilmeye çalışılmıştır ki, bu insanların ortak çabalarına olan inancın (politikanın) yok edilmesine yönelik bir çabadır. Bu çerçevede devletler kamu hizmetleri alanlarından çekilmeye ve bu alanları piyasaya terk etmeye çalışırken, öte yandan çalışanların sosyal güvenceleri verimli çalışmaya engel olarak gösterilerek azaltılması için hamleler yapılmıştır. Sosyal refah devletini merkezileşmiş hantal bir yapı olarak değerlendiren, kamu hizmetleri ve sosyal güvencelerin yüksekliğinin toplumu durgunluğa ittiğini ve gelişme/büyüme için gerek duyulan dinamizmi ortadan kaldırdığını savunan yeni liberal öğretiler ekonomik faaliyet alanını sadece devletin değil politikanın da müdahale alanı dışına taşımaya çalışmıştır. Bu yeniden yapılanma çerçevesinde sosyal devlet kurum ve pratikleri adım adım ortadan kaldırılırken, kamu hizmetlerinin, uzmanlaşmış bilginin, kolektivist düşünce, eylem ve politikaların, eşitlikçi ütopyaların değersizleştirilmesine yönelik çabalar artmış ve salt yönetim fikrine indirgenerek etkisizleştirilen demokrasi fikri dönüştürücü niteliğinden soyutlanmaya çalışılmıştır (İnsel, 2004: 41). Postmodern çağda müşterek olana karşı bireyselliğe yönelik vurgular artırılırken idealler ya da kalıcı kurtuluş umutları peşinde koşmak ya da kolektif bir projenin parçası olmak yönündeki eğilimler yok edilmeye çalışılmış, toplumsal dayanışma ile ilgili anlayış(lar) gözden düşürülmüştür.

Dünyanın bütünleşmiş tek bir piyasa haline dönüşümünü ifade eden küreselleşme kavramı da sermayenin taleplerini ve çalışanlar aleyhine uygulamalarını meşrulaştırırken, her türden ekonomik hak talebini ise haksız/meşru olmayan talepler olarak göstermenin aracı olmuştur. Neoliberal küreselleşme süreci içinde farklı sınıf çıkarlarının müzakerelere dayalı uzlaşılar ve yasal düzenlemeler aracılığıyla bütünleştirilmesi politikası terk edilmiştir. Bu terk edişle birlikte sınıf temeline dayalı kurum ve politikalar gerile(til)irken, emeğin bir bütün olarak toplumsal önemini/değerini yitirdiği ve emek kavramı çerçevesinde kurulmuş bütün ideolojik mekanizmaların çökmekte olduğu öne sürülmüştür (Bkz. Drucker, 1994). Sosyal devlet anlayışını katı ve özgürlüklerden yoksun bırakan bir yapılanma olarak gören bu yeni sağ yaklaşımlar, bilgi teknolojilerine dayanan yeni üretim yapısıyla

birlikte daha insani, insanı daha özgür bırakan, niteliklerini geliştirmesine ve kullanmasına izin veren katılımcı ve demokratik bir yapının günümüzün egemen eğilimi olduğunu savunmaktadırlar. Bu yapılanma içerisinde yaşam biçimimizin de değişmekte olduğu, geçmişin katılıkları ve durağan yapının yerini esnekliğe, yaratıcılığa, çeşitliliğe ve farklılığa dayanan bir dinamik topluma bıraktığı öne sürülmektedir. Böylece, yeni liberal-yeni muhafazakâr paradigma tarafından sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin aşıldığı, uyumlu ve bireyleri sonsuzcasına geliştirme potansiyelinin gerçekleştirildiği bir toplumsal/ekonomik yönetim modelinin günümüzde egemen olduğu anlayışı savunulmaktadır. Modern geçmişe ilişkin tüm uygulamaları geride kalması ve bir daha dönülmemesi gereken totaliter bir aşama olarak görmekte olan yeni sağ yaklaşımlar, daha insani ve demokratik bir toplumsal aşamaya geçildiğini ileri sürmektedirler. Sosyalist blokun 1990'lı yıllarda ortadan kalkmasıyla birlikte kapitalizm rakipsiz kalınca, sermaye ve emek arasında bir uzlaşma rejimi olan sosyal refah devleti geride kalması gereken totaliter bir yönetim anlayışı olarak damgalanarak bütünüyle tasfiyesine girilmiştir. Bu anlayışın başarmış olduğu en önemli dönüşüm kolektif ölçü ve değerlerden kopuşu sağlamaları ve bunun yerine rekabetçi bir bireyciliği toplumsal dokuda egemen kılmayı başarmış olmalarıdır. Yeni ve ileri olduğu iddia edilen bu köktenci kapitalizm yaşamın kolektif boyutunu temsil eden ve insanların birbirine güç vererek dayanışma içinde birlikte yapılan bir hak arama mücadelesi anlamında politikaya dayalı bütün bakış açılarını değersizleştirmeye girişmiştir (Dardot ve Laval, 2018: 385). Öte yandan Aydınlanmanın miras bıraktığı rasyonel bir toplum/dünya arayışını gözden düşürmeye çalışmış; Aydınlanma ve modernitenin değerlerini aşındırmışlardır (Featherstone, 1996: 183). Postmodern yaklaşımların radikal bir kültürel görecelik ekseninde nesnel gerçekliklere karşı kuşkucu bir yaklaşıma sahip olması da daha sonraki akıl karşıtı gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu kültürel görecelik anlayışı evrensel hiçbir ölçüyü geçerli saymaması ile birlikte işleyişin tümüyle piyasa mekanizmasına bırakıldığı bir toplumsal yapıyı meşru kılmakta, onu muhalefetsiz bırakmakta etkin olmaktadır. *Postmodernizmin aydınlanma ve akıl karşıtlığı, çoğulculuk ve farklılık kisvesi altında o güne dek aydınlanmanın ve modern akıl ve bilim anlayışının bastırmış olduğu mitik ve mistik algılama biçimlerini, dinsel düşünceleri ve yerliliği sahneye davet etmiştir. Açılan bu aralıktan bastırılan geri dönmüş ve bu çatlaktan taassup, basmakalıp düşünceler ve dinsel düşünceler içeriye sızmıştır.* Neoliberal ekonomik politikaların egemen olduğu bu dönem bir depolitizasyon çağı olup, neoliberal ekonomik politikaların demokratik denetim mekanizmalardan hoşlanmaması demokratik kurumların zayıflatılması sonucunu doğurmuştur. Bu depolitizasyon süreci mitik algılama biçimlerinin başat konuma gelmesine ve



bu da eşitlikçi düşünme biçimlerini aşınması ve bununla bağlantılı olarak otoriter yönelimlerin artmasına yol açmıştır.

## 5. Popülist Yeni Sağ ya da Yeni Sağ Popülizm

Neoliberal ekonomik politikalar sonucunda yaşanan gelişmeler özgürleşme ve refah konusunda bir altın çağ yaşanacağını vaat etmelerine karşın vaatlerini gerçekleştirme konusunda açık bir biçimde başarısız olmuşlardır. İşsizlik, yoksullaşma ve mülksüzleşmeyle belirginleşen bu dönemin istikrarsızlığına karşın bu politikalar liberal özgüven, karizmatiklik, girişimcilik ruhu gibi olgular ve strateji ve işbirlik söylemleri ile haklılaştırılmaya çalışılmaya devam edilmektedir. Ekonomik krizlerin, işsizliğin, çalışanlar ve yurttaşların haklarındaki gerilemenin ve gelir dağılımının bozulmasının müsebbibi olan yeni-liberal/muhafazakâr hareket, krizin sonuçları üzerinden de siyaset yapabilmeye ve artık demode olmuş stratejik çözümlerini krizi yönetecek formüller gibi sunmaya devam edebilmektedir (Çiğdem, 2004: 151). Neoliberal ekonomik politikaların yarattığı krizlere karşı tepkiler ise yeni sağ popülist hareketleri ortaya çıkarmıştır. 2000’li yılların başlarında liberal aşamasını tamamlayan yeni sağın, söz konusu başarısızlıklara tepki olarak gelişen muhafazakâr ve popülist evresine geçilmiştir.<sup>4</sup> Postmodern yaklaşımlar tarafından bastırılmışlıktan kurtularak geriye dönen efsanelerle beraber dinsel hareketlerin yükselişi tarihsel bir tesadüf değildir. 1980’ler daha önceki dönemlerde gerçekleştirilmesi mümkün olmayan dinsel inançları, geleneği yücelten ve geçmiş altın çağlara dönüş özlemi içeren nostaljik retorikleri öne çıkarmıştır ki, bu modernite ve ilerlemeye yönelik inançları zayıflatan depolitizasyon politikalarının ve modernitenin evrenselciliğine karşı kimlik politikalarını güçlendirmeye çalışan postmodern dönemin etkisinden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda 2000’li yıllarla birlikte bütün dünyada liberal demokrasilerin güç kaybettiği, popülist liderlerin ve aşırı sağ partilerin güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bunun neoliberal iktisat politikalarının yarattığı hoşnutsuzluklara ve bütün dünyada ön plana çıkardığı dönemin ulusaşırı yönetici elitlerine yönelen tepkilere dayandığı kabul edilmektedir. Burada ulusaşırı/küresel güçlerin uyguladığı politikalar karşısında savunmasız kalan çalışan kesimlerin kendilerini koruyacak bir himaye arayışına yeni sağ popülizm ve popülist liderler yanıt verdiğini söyleyebiliriz. İhmal edilmişlik, ezilmişlik ve aşağılanmışlık duygularıyla

---

<sup>4</sup> Popülizm Latin Amerika ve KuzeyAmerikada uzunca bir süredir tartışılan ve geniş bir literatürü bulunan bir konudur ve 19 ve 20. Yüzyılda sol popülist hareketler dahil olmak üzere güçlü popülist partiler ortaya çıkmıştır. Ancak burada söz konusu edilen 21. Yüzyılda neoliberalizme tepki olarak gelişen etno-dinsel temellere dayalı sağ popülist hareketlerdir. Latin Amerika’da neoliberalizme karşı 2000’lerin başlarından itibaren sol popülist bir karşı koyuş da vardır ama bizim konumuz sağ popülist hareketlerle sınırlıdır.

yüklü kitlelerin baskıcı ve otoriter dünya örüşlerine meylettği, kökeni eski olan yerli ve milliliğe dayalı (saf-temiz bir öz arayışına dayalı-özcü) bu popülizm biçimi, geçmişten bugüne modernite karşıtı özellikleri ve modernite öncesi değerlerin yüceltimi ve cemaatçi bir toplum anlayışını bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda bu yeni romantizm biçimi bir eskiye (eve) dönüş ve “aslına rücu etme arzusunun dışavurumu”nu içermektedir. Kitleleri harekete geçirebilme gücüne sahip olan bu nostaljik ve romantik duyuş/düşünüş tarzı yeni sağ popülizmi besleyen en önemli kaynaktır (Tokdoğan, 2020: 175; Aksakal, 2015: 178).

Neoliberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmalarına karşın söz konusu sağ popülizmlerin kapitalist ekonomik sistemle ilkesel bir problemleri yoktur. Ekonomik politikalarında kapitalizm karşıtı hiçbir öge bulunmadığı gibi kapitalist sistemi reformdan geçirmeye yönelik reformist politik ve ekonomik ideallere de sahip değildirler. Emperyal güç arayışı ekseninde ülkelerini yabancı sermayeye açarak yatırımcılar için cazip hale getirmeye çalışmakta ve bir cazibe merkezi olabilmek için de işçi ücretlerini düşük tutmak, sendikaları etkisizleştirmek ve sosyal güvenlik sistemini zayıflatmak şeklindeki neoliberal ekonomik politikaları ısrarla devam ettirmektedirler. Otoriter milliyetçi bir kapitalist düzen noktasında ortaklaşan yeni sağ popülist rejimlerde liderlerin tartışılmaz biçimde öne çıktığı, sistemin lidere göre tasarlandığı ve kâğıt üzerinde güçler ayrılığına dayalı anayasal demokratik bir sistem var olmakla birlikte gücün lider ve etrafında yer alan oligarşide toplandığı görülmektedir (Henin ve İnsel, 2021). Bu Neoliberal/neomuhafazakâr politikaların önünü açtığı kuralsızlaşma politikalarının oligarşik rejimler olarak da nitelendirilebilecek yani sağ popülist rejimlerin en önemli özelliği haline geldiği söylenebilir. Anti-kapitalist ve anti-emperyalist olmayan yeni sağ popülist hareketlerin anti-modern özellikleri ağır basmaktadır ve modernite karşıtlığında neoliberal, neomuhafazakâr ve postmodern tezlerle ortak bir duruşa sahiptirler. Burada yeni liberal-muhafazakâr ittifak ve postmodern düşüncenin ortak katkısıyla girişilmiş bulunan aklın güçten düşürülmesine yönelik çabaların ve sınıfsal bakışa karşılık cemaatçi bağlarla kimlik politikalarının öne çıkarılmasının otoriter popülizmin yolunu açmış olduğu açıkça görülmektedir. Bu çerçevede postmodern teorilerin açtığı yoldan dinsel inançların güçlenerek, insanların maneviyat ve bağlılık ihtiyaçlarını karşılayamak için “kapitalizmin açtığı yaralara bir derman olmak üzere” geriye döndü(rül)üğünü görüyoruz (Eagleton, 2018: 253). Postmodern çağın ikinci evresi olarak ele alabileceğimiz yeni sağ popülizmin akıl karşıtlığının, piyasa radikalizminin aklı pragmatizmin emrine veren serbest bağımsız düşünce ve bilime karşıtlığının açtığı yoldan ilerlediğini ve çalışanların üretkenliğini sağlamak için gereken motivasyonun sağlamasında ihtiyaç duyulan maneviyat ve bağlılığın kimlik politikaları sonucu cemaatçi tutkular canlandırılarak

sağlanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz (Dardot ve Laval, 2018: 43). Neoliberal politikaların toplumsal müşterekleri tahrip etmesiyle 2000’li yıllara gelindiğinde beyaz yakalı neoliberal elitlere karşı mavi yakalı kitlelerin küreselleşme karşıtı, sağ popülizminin yükselişe geçtiği ve neoliberal ekonomik politikaların yarattığı tepki ve hoşnutsuzluklarla neoliberalizm ve postmodernizmin önünü açmış olduğu kimlik politikaları ve irrasyonel eğilimlerin yeni sağ popülizmi ortaya çıkardığı söylenebilir. Neoliberalizmin vaadettiği “altın çağın” bittiğini ve bunun yerini yeni muhafazakârlığın, popülizmin ve otoriteryanizmin altın çağının aldığı postmodern çağın yaşandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan yeni sağ popülizm postmodern çağa dâhildir ve neoliberalizmin devamı niteliğindedir. Bu bağlamda postmodernizmin öne çıkardığı evrenselliğin yerine ikame edilmeye çalışılan yerellik savunusu sonuç olarak irrasyonelizm ve mite dönüşerek tekrar tarih sahnesine çıkmıştır. Depolitizasyon yaygınlaştıkça ve insanlar kamusal-politik alanlardan özel ve mahrem alanlara çekildikçe mistik öğretiler ve dinsel akımlar o ölçüde güç kazanmıştır. Bu bağlamda modernitenin kültürel değişimlerine karşı çıkan ve muhafazakâr bir toplumsal gündemi savunan düşünceler eşitlikçi ve özgürlükçü değişimler yerine geleneklerin, yerel kültürlerin ve dinsel (yerli ve milli) değerlerin yüceltilmesinin yolunu açmıştır.

Popülizmin temel özellikleri halkı homojen bir birim olarak kabul etmek, toplumsal ve siyasal çelişkiyi halkla elitler arasında konumlandırmak, cemaat düşüncesini öne çıkarmak ve yoksul kesimlere yönelik klientalist (himayeci) yardım ağları oluşturmaktır (Taggart, 2004: 20). Kısaca popülizm, bağımsızlık ve özerkliğe dayalı olarak değil, bağımlılık ve yönlendirilmeye bağlı olarak işleyen elitizm karşıtı ama liderlerine bağlılıkla işleyen bir politik tarzdır. Burada esas olan liyakat değil statüsünü yükseltmek çabasıyla şekillenen kadim sadakat kültürüdür. Yozlaşmışlık, saf özün ve ahlaki değerlerin yitirilmiş olduğu iddiası bütün sağ popülist hareketlerin ortak çıkış noktalarından biridir ve bunu etno-dinsel motiflere dönüşü savunan maneviyatın güçlendirilmesi gerektiği düşüncesi izlemektedir. Siyasi rakiplerini yozlaşmış elitler olarak tasvir eden popülizmin en temel özelliği seçkin karşıtı hareketler olmasıdır. Seçkinlere karşı halktan yana olmak popülizmin iddiasıdır. Bir kimlik siyaseti biçimi olarak tek, homojen ve hakiki bir halk fikrine bağlı özcü bir mantık olarak yeni sağ popülizm, popülist hareketleri desteklemeyen kimselerin halkın uygun bir parçası olmayacağını, halkın öz/hakiki temsilcisinin azınlık ya da çoğunluk oldukları fark etmeksizin kendileri olduğunu öne sürerler. Gerçek halk mitosuna dayalı bir kimlik siyaseti popülizmi güçlendirir ve bir kimlik siyaseti olmaksızın popülizmin kendini güçlü kılamayacağını hatta var edemeyeceğini söyleyebiliriz. Çoğulculuk karşısında bütüncülüğü (holism) savunan popülistler yönetimin artık bölünmemesi gerektiği, halkın bir olduğu ve tek

bir temsilcisi olduğu fikrini öne çıkarırlarken bu bütüncü yaklaşımı sadece çoğulculuğa değil demokrasi ve politikaya da karşı bir konumu savunma noktasına vardırırlar. Bu yaklaşım, aynı zamanda, halkın tek gerçek temsilcisi sayılan ve her zaman bütün halk adına konuştuğu varsayılan bir politik liderin etrafında kenetlenmeyi savunan anti-demokratik, anti-politik totaliter bir otorite ve düzen anlayışına savrulmalarına yol açar. (Werner-Müller, 2021: 15 ve 36-37). Bu özcü iddialar eşliğinde kimlik çatışmasını teşvik etmek ve rakiplerini değersizleştirmek için onları bir yandan yozlaşmış elitler, öte yandan halk düşmanı, emperyalizm ajanı, vatan haini vb. gibi gösterip marjinalleştirmeye yönelik dışlama stratejileri ve kutuplaştırma politikaları yeni sağ popülist hareketlerin ortak bileşenleridir. Diyebiliriz ki kutuplaştırma politikası yeni sağ popülizmin onsuz kendini var edemeyeceği ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü bütünleştirme ve içermeye politikaları yani sağ popülizmin dayandığı temelleri yıkıma uğratar. Dolayısıyla yeni sağ popülizm katılımcı demokrasi talebinde bulunan çoğulcu ve demokrat uzlaşmacı bir politik hareket değil, çoğunlukçu bir politik harekettir. Bu nedenle toplumsal mutabakata her zaman karşıdır; iktidara gelenin toplumu biçimlendirmeye ve bunun için herşeyi yapmaya hakkı olduğu varsayımına dayalı kurlsız ve keyfi yönetime dayalı bir tek parti iktidarından ve hatta tek adam rejiminden yanadır. Bu anlamda sağ popülizm, neoliberal yönetim anlayışının premodern özellikleri öne çıkan kadim liderlik ve yöneticilik anlayışını daha da güçlendirerek devam ettirmektedir. Burada popülizmin demokrasi ve çoğulculuk karşıtlığı konusunda teknokratik bir yönetim düşüncesini öne çıkaran neoliberal politikalarla, postmodern görüşlerle ve faşizmle kimi noktalarda ortaklaştığını söyleyebiliriz. Werner-Müller'in işaret ettiği gibi (2021: 116), neoliberal teknokrasiyle sağ popülizmin ortak noktaları tek ve doğal bir doğru politika olduğuna inanmalarıdır. Neoliberalizm için bu serbest piyasa düzeniyken, yeni sağ popülizm içinse tek bir hakiki/sahici halk olduğuna dayalı olarak işler. Demokratik müzakere ve karar alma süreçlerine katılmaya, neoliberal anlayışta yer verilmediği gibi, yeni sağ popülizm de bu tür yozlaşmış modern demokratik yöntemlere kapalıdır. Dolayısıyla her ikisi de örgütlenme, örgütlü mücadele ve dayanışmayı da dışlayan neoliberalizm ve neopopülizm demokrasi karşıtı olduğu gibi politika karşıtı özelliklere sahiptir. Her ikisinde de anlaşmazlığa, uzlaşmazlığa ve müzakereye yer yoktur.

Moderniteye ve akla karşı mitik ve mistik olanı öne çıkaran özellikleriyle bu aşırı romantik popülist hareketler, 20. Yüzyıl faşizminin akla karşı ürettiği tezlerin esin kaynağı olan kültürel ve politik romantizmle önemli benzerlikler taşımaktadır. Gerçekten de faşist ve nazi irrasyonelizmini doğuran nedenler ile yeni sağ popülizmi ortaya çıkaran etkenler arasında büyük benzerlikler mevcuttur. Bunlar içinde en çok dikkat çeken; düş kırıklığına uğramış, kendilerini mazlum olarak gören, yeniden güçlü olmak isteyen ve bunun için

yeni hayallere ihtiyaç duyan kitlelerin içine düştükleri umutsuzluktan kendi özerlerine dönüş (saflık) ve kurtarıcı liderler beklentisidir. Yenilmiş ve aşağılanmış olmayı gururuna yediremediği için özgüvene, büyüklüğe ve gurura susamış hınçlı ve öfkeli kalabalıkların yeniden güçlü olmak yönündeki duygusal ihtiyaçlarının güçlü bir lider etrafında toplanmayı getirmesi ve bunun her türlü akıl karşıtı argümanı dolaşıma sokması (Elias, 2023: 448-449), sorunlara ortak akli işe koşarak akılcı çözümler aramaktan umudunu kesmenin sonucunda yükselen saflık, kurtarıcı mucizeler ve karizmatik önderler beklentileri mitik ve mistik anlatıların öne çıkarılmasının anlama ve akla olan güveni parçalaması eğilimi (Lukacs, 2006b: 22) yeni sağ popülist hareketlerin ortak noktalarındandır. Burada kitleleri akıldan koparan radikal bir akıl karşıtlığıyla ilgili bir karşı-devrimcilik olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde mavi yakalı ve kırsal kesimden oluşan kitlelerin sol popülizme ya da kendilerini koruyucu mekanizmaları işleten sosyal refah devleti politikalarına ragbet etmemesi sistemli bir halkla ilişkiler faaliyeti sonucu ideolojilerin, büyük anlatıların ve politikanın sonunu ilan eden neoliberal depolitizasyon politikalarının başarısında yatmaktadır. Yeni sağ popülist hareketler tarafından sürekli bir tehlike altında olduğu iddiası eşliğinde cemaat bilinci pekiştirilmeye çalışılırken, yerlilik ve millilik söylemleriyle örülen yerli romantizm söylemi geçmişte olduğu gibi bugün de iktidarın ideolojik hegemonya aygıtı olarak iş görmektedirler (Fraenkel, 2020: 298 ve Bora, 2021: 243).

Semboller ve ritüellerle kutsanarak hamasi söylemleri öne çıkaran ve böylece etik sorgulamaların önünü kapatan ve tefekkür imkânlarını daraltan yerli ve milli yeni sağ romantik ütopyalar eşitlikçi, özgürlükçü ve emperyalizm-sömürü karşıtı ütopyalar değil, himayeci, vesayetçi olan ve sömürüye ilke olarak karşıt olmayan ütopyalardır (Bora, 2021: 239 ve Açıknel, 2023: 102-103) Ütopyalarını gerçekleştirmek için de kendine güveni olmayan kitleler bir “kimlik ihtirası”na kapılarak cemaat/kabile bağlarına geri dönmekte, güçlü liderlere güvenmekte ve onların etrafında kenetlenmektedir. Sennett’in (1996: 330) “kabileleşme” dediği şey de budur ve postmodern teorilerin açtığı yoldan kimliğin bir tutku halini alması toplumun kendine güvenini değil, korkularını ve güvensizliğini işaret etmektedir (Ranciere, 2007: 78). Etnik kökene, dinsel cemaate ve karizmatik liderlere bağlılık toplumda diğer bütünleşme faktörleri işlemeyince devreye girmektedir (Hobsbawm, 2020: 218). Yerlilik ve millilik vurgusu, dışarıdan ve içeriden gelecek tehlikeleri abartarak ve kendimizden başka dostumuzun olamayacağını vaaz ederek yöneticilere koşulsuzca itaatimizi sağlamaktadır. Bunun mütemmim cüzü olan güvenlik söylemleri ve komplocu bakışlar güvenlik sektörünü ve militarizmi güçlendirmekte, canlı tutulan korkular yüzünden istibdata boyun eğmeleri sağlanmaktadır ki bu politikaların özünde birer rıza üretme stratejisi olduğu söylenebilir. Korkunun ve güvenlik

kaygılarının ağır bastığı bir toplum böylece bir yandan tüm aşırı önlemlere rıza göstermek zorunda bırakılırken, öte yandan bu bir ketlenme yaratmakta ve nelerden kendimizi korumamız gerektiği yönündeki defansif düşüncelerin öne çıkması gelişme ve ilerleme için neler yapmamız gerektiği yönündeki ofansif (ilerici-aktif) düşünceleri etkisizleştirmektedir. Mevcudu-elde olanı koruma kaygısının ağır bastığı bu toplumsal-kültürel iklim terakkiye mâni olmakta ve insanların kendilerini özgürce gerçekleştirmelerine imkân tanımamaktadır. Aşırı korumacı ebeveynlik nasıl çocuğu hayata karşı güçsüzleştiriyorsa, toplumu oluşturan bireyleri çocuk yerine koyan (infantilize eden), rüşünü ispat etmiş bireyler değil vesayete muhtaç insanlar olarak gören aşırı korumacı görüşler egemen kesimleri güçlendirmektedir. Dolayısıyla, bireyleri egemen güçlere karşı güçsüzleştirmekte, savunmasız bırakmakta ve bu da geniş halk yığınlarının kendilerini koruyacağını düşündüğü politikalara ve liderlere teslim olmasını kolaylaştırmaktadır.<sup>5</sup> Bu bağlamda romantik bir tarih anlayışına sahip olmak gerçekliğin ve aklın dünyasına karşı çocuğun düş dünyasında kalmayı, çocuk kalmayı, çocuklaştırılmayı: akla karşı duyguyu, gelişmişliğe karşı saflığı, resmiyete karşı oyunbazlığı ve yetişkinliğe karşı çocuk kalmayı tercih etmeyi işaret etmektedir (Aksakal, 2015: 79). Tanrı, melekler, azizler, evliyalar, şeyhler ve kutsal bir güce sahip olduğu varsayılan karizmatik liderler karşısında insan onuru ve bağımsızlığının yok edilerek erişkin insanın çocuklaştırılması ve bu “kutsal” güçlere bağımlı kılınması dinsel hareketler başta olmak üzere bütün mistik hareketler için vazgeçilmez bir başlangıç noktasıdır. Buna aydınlanmanın ve modernitenin öne çıkardığı özerk ve bağımsız eşit onura sahip akli ile sorgulama ve yargıda bulunma yetisine sahip olan erişkin insanlar düşüncesinin yerine bağımlılığa dayalı kulluk bilincinin yeniden yükselişe geçmesi diyebiliriz. Sonuç olarak, güvensiz koşullara ek olarak yerli ve milli kültürün de güvende olmadığı duygusu kişileri otoriter ve tutucu eğilimlere ve liderlere destek vermeye yöneltmektedir. Başka bir deyişle bireyler hızlı toplumsal değişimler karşısında kendilerini güvende hissetmedikleri ve toplumlarına olan güvenleri zedelendiği zaman tepkici kültürel korumacılığın bir aracı olarak otoriter eğilimlere meyiletmekte ve kendilerini koruyacağını düşündükleri liderlerin etrafında kenetlenmektedir (Tok, 2003: 252). Bu nedenle kolektif politik hareketler değil, güçlü ve koruyucu lider özlemi ve lider kültü yeni sağ popülizmin en önemli bileşenlerinden birisidir ki erişkin birer birey ve eşit haklara sahip yurttaşlar olmaktan alıkonulup infantilize edilmiş kitlelerin bu vasi özlemi lider vesayeti ile sonuçlanmaktadır. Bunun yanı sıra, güçlü liderin etrafında toplanarak geçmiş altın çağ özlemi diyebileceğimiz muhafazakâr milliyetçi ve dini

<sup>5</sup> Vesayet-vasilik yeni sağ popülizmi anlamak açısından anahtar kavramlardan birisi olup yeni sağ popülist iktidarlar vesayet rejimleri kurmaya yönelmişlerdir. Bu çerçevede klientalizm/himayecilik bu vesayetin rejiminin ayrılmaz bir parçasıdır.

nostaljileri güçlendirerek bir zamanlar sahip oldukları ama yaşanan dönemde kaybetmiş oldukları o eski büyük gücün yeniden kazanılması ideolojisi de lider kültüne eşlik etmektedir.

Bu nedenle yani sağ popülistleri *neoromantikler* olarak nitelendirebiliriz. Romantizmle ilgili bölümde belirttiğimiz gibi 19. Yüzyılda Aydınlanma evrenselciliğine ve akılcılığına bir tepki olarak gelişen romantizmin en temel özelliklerinden birisi, kendisi emperyal bir güç olamamaktan kaynaklanan sözde bir emperyalizm eleştirisi eşliğinde modernite öncesi toplumlara duyulan nostalji ve geleneksel yapılara duyulan özlemdir. Efsaneye geri dönüşün yolunu postmodernizm açmış ve yeni sağ popülist hareketler de bu çağın Aydınlanma karşıtı yeni romantikleri olarak onların açtığı yoldan akla karşı inancı ve gizemi fazlasıyla öne çıkarmışlar ve bu durum, nesnel hakikatlerin önemsizleşmesine ve hatta yadsınmasına kadar varmıştır. Söz konusu eril ve militer romantizm yaşamı yüceltmeye değil yadsımaya yol açan yaşam karşıtı tahakkümcü ve saldırgan duyguları tetiklemektedir. Toplumu kimlikler ekseninde kutuplaştırma politikalarıyla çatışmaların canlı tutulması toplumda mütehakkim kişi ve güçlerin işine gelmektedir. Çünkü *çatışma tefekküre imkân vermez* ve toplumun eşitlikçi ve özgürlükçü bir doğrultuda gerçek anlamda ilerlemesini sağlayacak düşüncelerin neşet etmesini önler.

## **6. Ortak Düşmanlar: Aydınlanma, Modernite, Akıl, Bürokrasi, Politika, Demokrasi, Sosyal Refah Devleti**

Görüldüğü gibi Aydınlanma, modernite, akıl, bürokrasi, demokrasi, politika, sosyal refah devleti karşıtılarıyla biçimlenen postmodern çağ yeni liberalizm ve yeni muhafazarlık ittifakından sonra yeni sağ popülizm tarafından devam ettirilmekte ve bu akıl karşıtı tezler popülizm tarafından daha ileri noktalara taşınmaktadır. Burada post ön ekiyle öne çıkan aslında sonrasında ifade edilenin aşılması ve yeni bir aşamaya geçilmiş olması değil, sona ermesi arzusu ve sona erdirilmesi çabalarını işaret etmektedir. Dolayısıyla postmodernizm modernitenin sona er(diril)mesi arzusunun dışı vurumudur. İdeolojilerin sonu, tarihin sonu ya da sınıfların ölümü ve siyasetin sonu (the end of...) olarak dile getirilen olgularda, ifade edilenin sona ermiş olduğu değil, sona ermiş olmasının arzu edildiği gösterilmektedir. Dolayısıyla postmodern tezlerin modernitenin, sanayi toplumunun, ideolojilerin (ideoloji adı altında politikanın ve kolektif her türlü değer), bürokrasi adı altında kurallara bağlı bir yönetim anlayışının formel biçimi olarak hukuk devletinin sona ermesini arzuladıkları anlaşılmaktadır. Ortak düşmanlar akıl başta olmak üzere Aydınlanma, modernite, demokrasi, politika, bürokrasi ve sosyal refah devleti olup bu bağlamda pragmatizm yandaşı ve entelektüellik karşıtı oldukları gibi, kolektif her türlü değere, sosyalist düşüncelere ve özgürleşimci

ütopyalara karşıdır ve bu yönleriyle modernliğin gerisine dönmeyi arzulayan bir bakışın temsilcileridir. Bu nedenle post ve end eklerinin yerini anti ön ekinin alarak postmodern tezlerin nelere karşı bir duruşu temsil ettiklerini görebiliriz.

- Anti-rasyonel: Rasyonellik karşıtı, irrasyonel, araçsal akıldan yana, eleştirel aklın bütünüyle tasfiyesini gerçekleştirmeye çalışan)
- Anti Aydınlanmacı: Aydınlanma değerlerine karşıtlık, ilericilik karşıtı, statüko veya geriye dönüş yanlısı
- Anti-Modern : Modernlik karşıtı, Pre-modern biçimlerden ve geleneklerden yana)
- Anti-kolektif : Bütün kolektif değerlere ve dayanışmaya karşı)
- Anti-demokratik: Demokratik usul ve yöntemlere karşı, demokratik denetim mekanizmalarını ortadan kaldırarak kuralsız ve keyfi yönetimler oluşturmaktan yana
- Anti-politik: Birlikte toplumsal değişimi sağlayabilme gücü anlamında politikayı anlamsızlaştırmaya çalışan depolitazyoin politikalarının savunucusu, Politik bir kamusal alana ve örgütlü bir sivil topluma karşı
- Anti sosyal demokrat ve anti-sosyalist: Sosyal refah devletine karşıtlık maskesi altında gelir dağılımının düzenlenmesine ve gelir adaleti sağlanmasına yönelik her türlü çabaya karşı
- Anti devrimci: Her türlü özgürlükçü, eşitlikçi ve ilerici devrimci dönüşüme karşı karşı-devrimci bir tutum
- Anti ütöpik: Her türlü toplumsal ütopyaya karşı ya statükonun-istikrarın korunmasından ya da modernlik öncesi istikrarlı-organik toplumlara geriye dönüşten yana
- Anti entelektüel: İşlevsel olmayan her türlü bilgiye karşıt bir tutum

İşte postmodern düşüncelerle şekilenen günümüz dünyasında neoliberaler ve yeni sağ popülistler yukarıda yer alan mefhumlara karşı, saldırgan ve düşmanca bir tutumda birleşmektedirler. Bu reaksiyoner-gerici, ilerleme ve devrim-dönüşüm karşıtı tutumlar neoliberalizmin ve neopopülizmin ortak bileşenleridir. Bunlara ek olarak diğer postmodern düşünürlerde de gördüğümüz ama Peter F. Drucker'da çok daha somut örneğini bulduğumuz gizlenemeyen bir diğer düşmanlık türü ise *emek düşmanlığı*dır. Bir serbest piyasa ideologu olan Drucker (1994: 8), emeğe/sınıfa dayalı bütün toplumsal mekanizmalarının çöktüğünü, sosyal refah devletinin çözüldüğünü ve bilgi toplumuna geçtiğimizi büyük bir sevinçle müjdelemektedir. Aile ve cemaat bağlarının güçlendirilmesi gerektiğini savunan Drucker (1994: 246), gönüllü yardım kuruluşlarının refah devletinin sosyal güvenlik kurumlarının yerini almasını toplumu ileriye taşıyacak olumlu bir gelişme olarak ele alırken sosyal refah devletini “dadı



devlet” olarak isimlendirerek değersizleştirmeye çalışmakta ve devletin bütün sosyal alanlardan çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. Sosyal güvenlik ve kamu hizmetlerinin bütünüyle ortadan kaldırılmasını savunduğunu gördüğümüz Drucker, *toplumsal adaletin yardımseverlik ile karşılanması gerektiğini* öne sürmektedir. Drucker’ın bu yaklaşımı ile hak sahibi yurttaşlar yerine yardımseverlerin yardımına muhtaç yoksullar almaktadır. Toplumsal eşitlik ve adalet taleplerine karşı yardımlaşma ve hayırseverlik gibi kavramları öne çıkaran bu düşünceler kapitalist ekonomide kurumsallaşmış eşitsizlik ilişkilerini göz ardı ederken, hak, hukuk ve adalet gibi sınıfsal içerikli talepleri de toplumun dinamik gelişimini engelleyen çabalar olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Sosyo-ekonomik ve kültürel eşitsizlikleri eleştiri ve itirazlardan koruyarak meşrulaştırmak açısından yardımseverlik türü toplumsal dayanışma örneklerini öne çıkaran bu yaklaşımlar, sonuç olarak toplumsal eşitlik talebi ve hak arayışlarını seslendiren sınıf temelli politik yaklaşımları reddetmektedir. Yeni sağ popülist yaklaşımlar himayeci yardım ağları oluşturmak konusunda neoliberal politikaların devamı niteliğindedir ve bu da çalışanların kazanımları olan kamusal nitelikteki hak ve kazanımların ortadan kaldırılmasını beraberinde getirmektedir.

Neo ve post ön ekleri ekseninde bütünüyle yeni bir anlayışı temsil ettiği iddiasıyla ortaya çıkan bütün bu yaklaşımların modernitenin ve rasyonalitenin temsil ettiği düşünme, eyleme ve iletişim biçimlerinden keskin bir kopuşu sağlayarak onun ötesine geçtikleri iddiası tartışmalıdır. Aksine, bu yaklaşımların ortak noktasının analitik düşünmeyi esas alan yazılı kültürün ve aydınlanmacı akıl anlayışının gerile(til)mesi çabası olduğu açıkça görülmekte olup, bu yaklaşımlarda ortak olan anlayışın aklın yerine retoriğe ve modernlik öncesi kültürel biçimlere dönüş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu yaklaşımlar modernite eleştirisi başlığı altında aslında *akla karşı tezler* geliştirmeye ya da akıl karşıtı tezleri güçlendirmeye çalışmaktadır. Bilgisizlik/cehaletle beslenen arkaik tutumlar ve işlevsel olmayan eleştirel akıl, bilgi ve entelektüel çabaya karşıt bir tutum neoliberal ve neopopülist yaklaşımların ortak paydası olup, bu yaklaşımlar, işlevsel olmayan bilgiyi yadsıyarak, cehaletin ve bilgi-bilim düşmanlığının yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Modernite hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa ve ilkelikten uygarlığa geçişi amaçlarken, modernitenin reddetmiş olduğu bütün arkaik tutumlar postmodern yaklaşımların katkısıyla yeniden dolaşıma girmiş ve canlan(dırıl)mıştır. Buradaki yenilik ve değişim, dinsel düşüncenin öze dönüş olarak tarif ettiği bir geriye dönüşü, modernite öncesine dönüşü işaret etmektedir. Buradaki radikal kopuş, olsa olsa, aydınlanma ve modernitenin rasyonalitesinin yerine pragmatizmin irrasyonelitesine öncelik tanıyan akıl karşıtı epistemolojik bir kopuş olsa gerektir.

## **Vargı**

2010'lu yıllarda iki dünya savaşı ve arasındaki dönemde (1914-1945) yoğunlaşan aklın yıkımı faaliyetlerinin bir başka türden devamının yaşanmakta olduğunu söyleyebiliriz. O dönemde faşist, ırkçı ve totaliter temalarla Aydınlanmacı evrensel akla karşı çıkılmaktayken, günümüzde ise neoliberalizm ve postmodernizmin açtığı yoldan kimlik politikaları ekseninde dinsel ve etnik hareketlerin yükseldiğini görmekteyiz. İnsanların politik-ekonomik sistem karşısında giderek güçsüzleşmesine ve sistem karşısında savunmasız bırakılmasına tepki olarak öne çıkan kimlik politikaları, yaşanan travma ve yönünü kaybetmiş olma duygusunun bir ürünü olan yön arama faaliyetleridir. Bu yön­süzlük, yön gösterici olduğu düşünülen mutlak hakikatlere ve yön gösterici karizmatik liderlere ve dolayısıyla otoriter ve militer yönelişlere neden olmaktadır. 21. yüzyıla kimlik politikalarının yön vereceği iddiası, yüzü geleceğe değil geçmişe dönük, yani post (modern) değil pre (modern) bir özellik taşıdığı gibi, günümüz dünyasında gündelik hayatına ve ilişki biçimlerine baktığımızda bu türden iddiaların insanları avutucu ve oyalayıcı yanılsama biçimleri olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada göstermiş olduğumuz üzere farklı kökenlere ve esin kaynaklarına sahip olsalar dahi ilerlemeci akıl ve modernite düşüncesine karşı olan bu gerici tepkiler arasındaki ayırt edici çizgiler belirsizdir. Dönemsel ve konjüktürel olarak farklı amaçlara ve hedeflere sahip olsalar da hedef aldıkları ve düşmanlık etmekte ortaklaştıkları olguların akıl ve modernite olduğunu; modernite ve antikite (eski ile yeni) arasındaki gerilimde ise her zaman antikiteden yana bir tavra sahip olduklarını görüyoruz. 18. yüzyıl Aydınlanmasına, Fransız Devrimine ve bunlardan kaynaklanan demokrasiye, hukuk devletine, sosyal refah devletine, toplumcu düşüncelere, kolektif ütopyalara ve hatta özgün anlamıyla politikaya, bilime ve sonuç olarak akla ve insanların eşitliğine duydukları nefret konusunda ortaklaşmaktadırlar (Hobsbawm, 2020b: 151-152). Bugün yeni sağ popülizm olarak vücut bulan aşırı sağ hareketlerin ortak özellikleri yabancı düşmanı olmaları, uzlaşma ve barışa karşı savaşı ve şiddeti yüceltmeleri, özgürlük ve bağımsızlık karşıtı baskı ve tahakküm rejimleri olmaları, bir yandan politik liberalizm ve demokrasiye, öte yandan proletaryaya, sosyalizme, bunların toplamı olarak da akılcılığa, bilime ve ilerlemeye karşı olan ve modernitenin bozduğu modernlik öncesi değerlere dönüş hayalleri kuran hareketler olmalarıdır. Bu özellikleri, onları birbirinin devamı olduğunu söyleyebileceğimiz ve düşmanları ortak olan Aydınlanma karşıtı muhafazakâr ve romantik hareketlerle, otoriter faşist hareketlerle, postmodernizmle ve neoliberalizmle birleştirmektedir. Yeni sağ popülizmin öne çıkan unsurları ortaya çıktığı coğrafyaların özelliklerine göre değişse bile nihayetinde tutucu ve gerici eğilimlerin seçmeci bir sentezinden oluşmaktadır. 1960'lar sonrasında yaşanan modernlik karşıtı kültürel

devrimler akıl konusunda kuşkuculuktan redde kadar giden bir ekseninde, araçsal akıl eleştirmekten radikal bir akıl eleştiriciliğine meydan vererek açık bir akıl karşıtlığına yol açmanın ve radikal bir tutumdan gerici bir tutuma geçebilmesinin çok güçlü bir örneğidir. Sadece tahakküme hizmet eden araçsal bir akıl ideası aklın özgürlüğü ve bağımsızlığını zayıflatıp yok ettiği için kaçınılmaz bir sonuç olarak irrasyoneliteyi getirmiştir. Aklın özgürlüğü ve özerkliği boğulduğu zaman ise geriye akıl namına kalan şey yağmaya, talana ve sömürüye yönelen bir akıldışılık olup, “strateji” olarak bilinen kurnazlık ve hilelerin karışımı kalmaktadır. Burada, özne merkezli akıl ve aklın araçsallaşmasını deşifre etme yönündeki eleştirel çabalarla modernite olarak akıl düşüncesini kutsayan felsefi geleneği bütünüyle yıkmaya yönelik reaksiyoner girişimleri birbirinden özenle ayırt etmek gereklidir (Habermas, 1992: 67).

Yeni sağ popülist hareketler modernite, akıl ve bilime karşı zirveye ulaşan irrasyonel saldırgan yönelimler muhafazakâr, romantik, faşist ve teolojik bakış açılarının bireşiminden oluşmaktadır. Bu bağlamda milliyetçi romantizm devrim ve ilerleme karşıtı muhafazakârlığın ve nasyonel sosyalizm 19. Yüzyıl milliyetçi romantizminin mirasçısı olduğu gibi, modernite karşıtı bir hareket olarak postmodernizm bütün modernite ve akıl karşıtı hareketlerin muhafazakâr bir mirasçısıdır. Günümüzdeki sağ popülist hareketler de bunlara tepki olarak ortaya çıkmış olsalar da postmodernist düşüncelerin ve neoliberal ekonomik politikaların mirasçısıdır. Günümüzde nesnel gerçekliklerin önemsizleşmesi, yeni liberal-yeni muhafazakâr postmodern teorilerin desteğiyle ısrarla sürdürülen aklın yıkımı faaliyetleri sonucunda inançların öne çıkmasının, işlevsel olmayan aklın bir değerlendirme ölçütü olmaktan çık(arıl)masının, başka bir deyişle irrasyonel eğilimlerin güçlendirilmesinin doğal bir sonucudur. Buradaki akıl karşıtlığı özerk-bağımsız akıl karşıtlığı olup, akıl sistem dünyasına bağımlı kılınmaya çalışılmakta ve düzen koruma aklına bağımlılığı reddeden akıl yürütme ve düşünme biçimleri tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak modernlik öncesi anlayışlar öne çıkarılmıştır ki bunun geriye yönelik bir öze dönüş hamlesi olduğunu söyleyebiliriz. Bir huzur kaynağı olarak betimlenen manevi alanın güçlendirilmesi çalışmaları ekseninde dinsel inançların canlandırılması çabalarıyla birlikte analitik akıl ile olguları nedensel izahlarla açıklığa kavuşturmak şeklindeki bilimsel çabalar yerine inanç biçimlerinin ve inananların davranışları her türlü nedensel izahattan vareste tutulmaktadır. Böylece inanç adına öne sürülen bütün safsatalar akıl karşısında dokunulmazlığa sahip olarak meşruiyet kazanmaktadır. Çünkü sorgulayan bağımsız bir akıl sistem açısından tehlikeler yaratma potansiyeline sahipken, ezoterik tevekkül biçimlerinin yayılması insanları teskin ederek ve bağımlılıklarını sağlayarak sistemin işlerliğine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda dindar tutumlarının canlandırma çabasının arkasında da sahici bir

maneviyat düşüncesi değil, işlevsel bir maneviyat anlayışının var olduğunu söyleyebiliriz. Giderek sığılan bir yaşamda insanın duygusal ihtiyaçlarını karşılayan ve onu hayat karşısında, hiçbir nesnel temele dayanmaksızın güçlendiren din insanlara manevi bir derinlik sunabilme, ahlaki bir disiplin aşılayabilme özellikleri ile var olan toplumsal düzeni koruma ve güçlendirme potansiyeliyle toplumu yönetenler açısından vazgeçilmezdir. Bu eksende etno-dinsel hareketlerin yükselişi, kapitalist ekonomik sistemi tartışma dışı tutmak için yapay tehlikeler yaratılarak politikanın temel meselelerinin gündem dışı bırakılması çabalarını içermektedir.

Dış tehlikelerin abartılmasına ve kültürü korumaya dayalı kimlik politikaları evrenselci bakıştan vazgeç(iril)erek bir kültüre kapanma, özele ve yerele kapanma stratejisidir. Toplumsal gelişmeyi ve toplumsal sorunlara bir çıkış yolu bulmayı engelleyen de bizzat bu stratejidir. Sonuç olarak, özerk ve bağımsız insana ve onun aklına savaş açan bu yeni yönelimler birbirinin rakibi ya da anti tezi değil, akla karşı cephenin samimi müttefikleri, modern değerlerin samimi düşmanlarıdır (Todorov, 2014). Akıl (bilim), etik ve estetik (sanat) güçsüzleş(tiril)tiği zaman, mitik ve mistik söylemler güç kazanmaktadır. Yargı gücünün yitirilmesi yoluyla bağımsız aklın tasfiyesi totaliter, boyun eğmeci, sadakata dayalı rejimlere ciddi bir destek sağlamaktadır. Krizleri çözmek için olağan çareler tükendiğinde inançlar ve söylenceler öne çıkmakta, hayal kırıklığına uğramış ve rasyonel yollardan ümidini kesmiş insanlar çıkış yolları bulabilmek için akıldan uzaklaşmakta ve duygudaşlık sağlayacak irrasyonel yol ve yöntemlere bel bağlamaya yatkın hale gelmektedirler. Bu söylem ve inanışlar çağdaş modern bir toplumun gelişkin özelliklerini değil, modernlik öncesi toplumların arkaik özelliklerini taşımaktadır. Bu yüzden postmodern düşünürlerin akla saldırısı karşısında onları yeni muhafazakârlar olarak niteleyen ve modernite eleştirisinin elzem olduğunu ama aklın yıkımına yol açmaması gerektiğini işaret eden Habermas’a (1990: 31-44) yeniden kulak vermek gerekir. Eagleton’un işaret ettiği gibi (2018: 56-57), akıl duygular, duygusal bağlılıklar ve inançlar kadar güçlü bir motivasyon kaynağı olma gücüne sahip değildir. Birşeyler yapmayı olmasa da makul olmayan davranışlardan kaçınmamızı ve uzaklaşmamızı sağlar ki bu önemlidir. Öte yandan aklın büyük ölçüde araçsallaşması, bir hesaplama ve neden-sonuç meselesi haline gelmesi durumunda, “toplumsal varoluşu manasızlaştırma ve değersizleştirme tehlikesi taşıması” bize aklın sınırları olduğunu hatırlatır. Akılcı önermeler insanları erdemli davranışlara sevk etmek konusunda da büyük bir güce sahip değildir. Yine de akıldan vazgeçmek her türlü makul ve etik olmayan üretim, yönetim, denetim ve toplumsal varoluş ve yaşama biçimlerinin önünü açar. Bu yüzden akılcılık ve etik öğretimi insan eğitimin ayrılmaz bir parçası olmak durumundadır. Çünkü makuliyet yitirilince hakkaniyet duygusu da zayıflar. Makuliyet ve hakkaniyet duygularına sahip olan bağımsız-özerk, erişkin, haysiyetli insanlara akla ve

etik'e aykırı işler yaptırmak mümkün değildir. Öte yandan bunları ve dolayısıyla düşünme ve yargı yetilerini yitiren insanlara soykırım dâhil her şeyi yaptırabilmenin mümkün olduğunu tarih bize çok acı biçimlerde göstermiş ve göstermeye devam etmektedir.

Modern uygarlık metafizik düşünceler ve inançlarla savaşın ve akıl dışı, akıl karşıtı güçlerin denetim altına alınmasının sonucudur. Ancak mistik ve mitik söylemler yaşamaya devam etmiş ve bugün olduğu gibi canlanma eğilimine girmişlerdir. Modern uygarlığın temeli olan özerk ve bağımsız akıl ile bu akla dayalı olan etik ve estetik gücünü koruduğu sürece söylene, irrasyonel güçler denetim altına alınarak zararları asgari düzeye indirebilir. Ancak akıl, etik ve estetik güçsüzleştirdiğinde, bugün olduğu gibi akıl dışı güçlerin egemenliği ile karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır (Cassier, 2005: 459). Buna karşılık akli ve bilimi mutlaklaştırmadan, moderniteyi eleştirerek ama bütünüyle yıkip eski dünyaya geri dönmeye çalışmadan yeniden dayanışmacı, kolektif ortak iyi iddialarını ortak akıl ile akılcı önermeleri öne çıkararak nesnel hakikatlerin önemsizleştirilmesine izin vermemek gerekir. Habermas (1990) araçsal akla karşı iletişimsel akıl arayışı ile bu yaklaşımı başka bir noktaya taşımıştır. Felaket tellallığı yapan bütün kötümser eğilimlere karşı araçsallıkla ve işlevsellikle sınırlandırılmamış bağımsız ve özerk insana ve insan aklına güveni tazelemek için çaba göstermek elzemdir. Distopik okumaları ve karamsar senaryoları tahkim etmekten vazgeçerek kötülüğün tasfiyesi için önce kötümserliği tasfiye etmek ve insan eliyle her şeyin değişebilirliğinin yolu olan politikaya yönelik inancı tazelemek; şairin deyişiyle *umudu dürtmek, umutsuzluğu ise yatıştırmak* gerekir. Oyuna gelmemek, güvenlikçi politikalara, savunmacı muhafazakâr görüşlere itibar etmeden, özgürce yaşamaktan ve insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmekten vazgeçip hayatta kalmakla yetinmeyi getiren bu felaket tellallığından uzak durarak geleceği inşacı bir perspektifle kurmak gerekir. Sorunları rasyonel bir biçimde ele almaya ihtiyacımız olduğu ve günümüzde küresel beka sorunumuz karşısında daha az değil daha çok akla her zamankinden fazla olduğu ihtiyacımız vardır. Bireysel, cemaatsal ve hatta ulusal çözümlerin bile işe yaramadığını bize hatırlatan büyük felaketlere, giderek artma ve çoğalma eğilimi gösteren ayrımcılık ve eşitsizliklere karşı ancak akli çoğaltarak, araçsal değil iletişimsel akıl yolu ile ortak akıl üreterek çözüm bulabiliriz. Aklın gücünü kullanmaktan imtina etmek geçmişte olduğu gibi günümüzde de yol açtığı baskıcı ve otoriter rejimlerle felakete davetiye çıkarmaktır. Modernitenin başarısızlığa uğradığını iddia eden görüşlere karşı modernitenin ve aklın değil akıl karşıtı eğilimlerin güç kazanmasının felaketlerle sonuçlanan otoriter yönelim ve yönetimlere yol açtığını bu çalışma ile gösterdiğimi umuyorum. Akılcı bir özgürleşim yolundan sapmanın getirdiği olumsuzluklar modernitenin bütün imkânlarının tüketilmediğini göstermektedir. Dolayısıyla çözüm moderniteye ve akla kapılarını kapamak

değil, akıl ideasının iletişimsel evrensel bir ortak akıl ekseninde yeniden inşa edilmesi ve işlerlik kazanması yönündeki çabalarla ilgilidir.

## **Kaynakça**

- Açıkel, Fethi (2023), “Kutsal Mazlumluk”tan “Makyavelist Despotizm”e AKP Otoriterliğinin Psikopatolojisi, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Adorno, Theodor W, Horkheimer Max (1996), Aydınlanmanın Diyalektiği, Çeviren: Nihat Ülner (İstanbul, Kabalcı Yayınevi).
- Aksakal, Hasan (2015), Türk Politik Kültüründe Romantizm, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Arendt, Hannah (1996), Geçmişle Gelecek Arasında, (Çeviren: Bahadır Sina Şener), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Bauman, Zygmunt (1998), Postmodern Etik, (Çeviren: Alev Türker), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Berlin, Isaiah (2001), “The Counter-Enlightenment” Against the Current: Essays in the History of Ideas içinde, s. 1-23, (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- Bora, Tanıl (2021), Yerli ve Milli (Ed. Yasemin Çongar, Mustafa Arslantunalı, Lebriz İsvan), Ne Mutlu Eşitim Diyene: Milliyetçilik Tartışmaları içinde, s. 238-252, (İstanbul: Kıraathane Kitapları).
- Carr, Edward Hallett (1999), Milliyetçilik ve Sonrası, (Çeviren: Osman Akınhay), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Cassier, Ernst (2005), Devlet Efsanesi, İnsan Üstüne Bir Deneme, (Çeviren: Necla Arat), (İstanbul: Say Yayınları).
- Castel, Robert (2004), Sosyal Güvensizlik, (Çeviren: Işık Ergüden), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Çiğdem, Ahmet (2004), Bir İmkân Olarak Modernite- Weber ve Habermas, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Dardot, Pierre ve Laval, Christian (2018), Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine bir Deneme, (Çeviren: Işık Ergüden), (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Dostaler, Giles (2005), Keynes et ses combats, (Paris: Albin Michel).
- Drucker, Peter F. (1994), Kapitalist-Ötesi Toplum (Çeviren: Belkıs Çorakçı), (İstanbul: İnkilap Yayınları).
- Eagleton, Terry (2018), Tanrı’nın Ölümü ve Kültür (Çeviren: Selin Dingiloğlu), (İstanbul: Yordam Kitap).

- Elias, Norbert (2023), *Almanlar Üzerine İncelemeler: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İktidar Savaşları ve Habitus Gelişimleri*, (Çeviren: Firuzan Gürbüz Gerhold), (İstanbul: Alfa Yayınları).
- Featherstone, Mike (1996) *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çeviren: Mehmet Küçük), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Fraenkel, Ernst (2020), *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, (Çeviren: Tanıl Bora), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Gray, John (2004), *Post-Liberalizm: Siyasi Düşünce İncelemeleri*, (Çeviren: M. Günay), (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).
- Habermas, Jürgen (1992), *The Philosophical Discourse of Modernity*, (Çev. Frederick Lawrence), (Cambridge: The MIT Press).
- Habermas, Jürgen (1990) *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje* (Derleyen: Necmi Zeka), (Türkçeleştirenler: Güleğül Nadis, Dumrul Sabuncuoğlu, Deniz Erksen). *Postmodernizm içinde*, s. 31-44. İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Harvey, David (1997), *Postmodernliğin Durumu*, (Çeviren: Sungur Savran), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Henin, Pierre-Yves ve İnsel, Ahmet (2021), *Le National-Capitalisme Autoritaire: Une Menace Pour La Dem*, (Paris: Essais & Cie).
- Herder, Johann Gottfried (2020), *Tarih Felsefesi*, (Çeviren: S. Battal Arvasi), (Ankara: Doğu Batı Yayınları).
- Hirst, Paul ve Thomson, Grahame (2000), *Küreseleşme Sorgulanıyor*, (Çevirenler: Çağla Erdem ve Elif Yücel), (Ankara: Dost Kitabevi).
- Hobsbawm, Eric (2021a), *Sermaye Çağı: 1848-1875*, (Çeviren: Mustafa Sina Şener), (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).
- Hobsbawm, Eric (2021b), *İmparatorluk Çağı: 1875-1914*, (Çeviren: Vedat Aslan), (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).
- Hobsbawm, Eric (2020a), *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik*, (Çeviren. Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, Eric (2020b), *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi- 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (Çeviren: Yavuz Alogan), (İstanbul: Sarmal Yayınları).
- Kant, Immanuel (1979), *The Conflict of Faculties*, (NewYork: Abaris Books).
- Leadbeater, Charlie (1995), *“İktidar Kişiye”*, (Derleyenler: Stuart Hall ve Martin Jacques), (Çeviren: Abdullah Yılmaz), *Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi içinde*, s. 127-141, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

- Lukacs, George (2006a), *Aklın Yıkımı I*, (Çeviren: Ayşen Tekşen Kapkın), (İstanbul: Payel Yayınları).
- Lukacs, George (2006b), *Aklın Yıkımı II*, (Çeviren: Ayşen Tekşen Kapkın), (İstanbul: Payel Yayınları).
- McCarthy, Thomas (1984), *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, (London: Polity Press).
- Ranciere, Jacques (2007), *Siyasalın Kıyısında*, (Çeviren: Aziz Ufuk Kılıç), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Sandel, Michael (1998), *Liberalism and the Limits of Justice*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sennett, Richard (1996), *Kamusal İnsanın Çöküşü* (Çeviren: S. Durak), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Shaiken, Harley (1985), *Work Transformed: Automation and Labor in the Computer Age*, (Newyork: Henry Holt).
- Taggart, Paul (2004), *Popülizm* (Çeviren: Barış Yıldırım), (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Taşçı, Serdar (2006), *Yüzyılı Düşünmek: Çağdaş Felsefe, Siyaset ve Sosyoloji Tartışmalarına Giriş*, (İstanbul: Say Yayınları).
- Todorov, Tzvetan (2014), *Demokrasinin Samimi Düşmanları*, (Çeviren: Işın Gürbüz), (İstanbul: Everest Yayınları).
- Todorov, Tzvetan (2019), *Aydınlanma Zihniyeti*, (Çeviren: A. Nüvit Bingöl), (İstanbul: Bgst Yayınları).
- Tok, Nafiz (2003), *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Tokdoğan, Nagehan (2020), *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Werner-Müller, Jan (2021) *Popülizm Nedir?* (Çeviren: Onur Yıldız), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Williams, Raymond (2017), *Kültür ve Toplum 1780-1950*, (Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Zekâ, Necmi (der) (1990), *Postmodernizm*, (Türkçeleştirenler: Gülelgül Nadis, Dumrul Sabuncuoğlu, Deniz Erksen), (İstanbul: Kıyı Yayınları).